

UNIVERZITA JANA ÁMOSE KOMENSKÉHO PRAHA

BAKALÁŘSKÉ KOMBINOVANÉ STUDIUM

2009 - 2014

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Pavel Malina

**Společenské elity v teorii a ve výzkumech české
společnosti**

Praha 2014

Vedoucí bakalářské práce: Doc. PhDr. Csc. Radomír Havlík

JAN AMOS KOMENSKY UNIVERSITY PRAGUE

BACHELOR COMBINED (PART TIME) STUDIES
2009 – 2014

BACHELOR THESIS

Pavel Malina

The Social Elites in Theory and in Czech Society
Researches

Praha 2014

The Bachelor Thesis Work Supervisor:

Doc. PhDr. Csc. Radomír Havlík

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená bakalářská práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracoval samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpal, v práci řádně cituji a uvádím v seznamu použitých zdrojů.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Praze dne

Pavel Malina

Poděkování

Rád bych poděkoval za vedení bakalářské práce a odbornou pomoc při jejím zpracování panu Doc. PhDr. Csc. Radomíru Havlíkovi.

Anotace

Tématikou této bakalářské práce je teorie a výzkum společenských elit v české společnosti. Analyzuje historii teorie elit od počátku jejího vzniku, tzn. od klasických teorií - Nietzscheho, Moscy, Pareta a Michelse k současnému pohledu na teorii společenské elity a teorii tříd. Po nástinu problematiky společenských elit v USA a Velké Británii se dostaneme k hlavnímu cíli práce, tj. seznámení s teoretickými přístupy k politickým, kulturním a ekonomickým elitám, jejich vývoji na území současné České republiky. Důležitou částí práce je analýza reprodukce a cirkulace elit během přechodu od totalitního k demokratickému režimu v roce 1989 a jejich vývoje až do současnosti.

Klíčové pojmy

cirkulace

demokracie

elity společenské, politické, ekonomické, kulturní

geneze elit

přechod

reprodukce

sociální třída

teorie elit

totalitarismus

transformace

Annotation

The subject of this bachelor thesis is theory and research of social elites in Czech society. The thesis analyses history of elites from beginning its origin, i.e. from classical theory of Nietzsche, Mosca, Pareto and Michels to present look on social elites theory and class theory. After summary of social elites questions in USA and Great Britain we will get on the principal aim work, i. e. introducing with theoretic approaches to political, cultural and economic elites, their development on territory current Czech republic. Important part work is analysis reproduction and circulation elites during transition from totalitarian to democratic regime in the year 1989 and their development until present.

Keywords

circulation

democracy

elites genesis

elites: social, political, economics, cultural

elites theory

reproduction

social class

totality

transition

transformation

OBSAH

ÚVOD.....	8
1 TEORIE ELITY.....	10
1.1. Východiska klasických teorií elit.....	11
1.2. Nietzscheho teorie moci.....	13
1.3 Gaetano Mosca.....	15
1.4. Vilfredo Pareto.....	16
1.5. Robert Michels.....	18
1.6. Kritika teorie elit.....	19
2 SPOLEČENSKÉ ELITY.....	23
2.1. Mocenská elita a vládnoucí třída.....	24
2.2. Koloběh elit.....	27
2.3. A. Giddens - teorie a společenské elity ve Velké Británii.....	28
2.4. Ch. W. Mills - teorie a společenské elity v USA.....	30
3 SPOLEČENSKÉ ELITY, TEORIE A VÝZKUMY V ČESKÝCH ZEMÍCH.....	32
3.1. Teorie a vývoj elit v českých zemích do konce osmdesátých let 20. století.....	33
3.2. Vznik a vývoj nových elit od konce osmdesátých let 20. století.....	38
3.2.1. Elity politické.....	40
3.2.2. Elity ekonomické.....	41
3.2.3. Elity kulturní.....	42
3.3. Vývoj elit od devadesátých let 20. století.....	43
3.4. Výzkumy elit od devadesátých let 20. století.....	47
ZÁVĚR.....	55
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ.....	57

ÚVOD

Každá sociálně strukturovaná společnost má hierarchicky uspořádané sociálních statusy. Rozlišujeme čtyři základní stratifikační systémy:

- otrokářský, ve kterém existují svobodní a otroci
- kastovní, který je založen na náboženském základě, kdy neexistuje mobilita mezi kastami a příslušnost ke kastě se získává narozením
- stavovský je ustanoven zákonem, postavení a privilegia jsou právně zaručena narozením se získává příslušnost ke stavu, ale je v omezené míře možná mobilita
- třídní je určen postavením na trhu práce (Mucha, 2009, s. 42)¹

U výzkumu elit sledujeme jejich potenciál vlivu a moci, kterými se odlišují od neelit. U moderních teorií kritéria, jako jsou mocenské prostředky, urozenost a tradice, nahrazuje kritérium kvalifikace a výkonnosti. Americký politolog českého původu K. W. Deutsch za hlavní kritérium politické elity v současné postindustriální společnosti uvádí informovanost a přístup k informacím.²

V první části se budu zabývat analýzou klasické teorie Nietzscheho, Moscy, Pareta a Michelse, v další části současnému pohledu na teorii společenské elity a teorii tříd, vzájemný vztah těchto dvou teorií. Dále se dotknu problematiky společenských elit ve světě, zejména v USA a Velké Británii. Gró práce spočívá ve zkoumání teorie elit v českých zemích, zejména u sociologů Jana Kellera, Iva Možného, Miroslava Jodla, výzkumů elit Pavla Machonina, Milana Tučka a zatím posledním výzkumem, který

¹ MUCHA, Ivan. *Texty ze sociologie*. Praha: Vydavatelství 999 - Jaroslava Samka, 2001.

² DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. Praha: Svoboda, 1971.

proběhl mezi lety 2003 a 2004 a byl uskutečněn Pavolem Fričem, Martinem Nekolou a Liborem Prudkým.

Závěrečné kapitoly budou věnovány analýze vývoje elit na území současné České republiky do konce osmdesátých let 20. století, dále pak přechodu od totalitního režimu k demokratickému, jeho vlivu na proměny (cirkulaci nebo reprodukci) politických, kulturních a ekonomických elit.

Podrobněji se zaměřím na zkoumání problematiky elit po roce 1989 – do jaké míry byly elity totalitního režimu reprodukovány v režimu demokratickém. Budou analyzovány elity, které se nově tvořily po změně systému v listopadu 1989 a jejich další vývoj během dvaceti let utváření pluralitní demokratické společnosti. Chtěl bych poukázat na výraznou změnu zejména v oblasti politických a ekonomických elit, proměn vnímání těchto mocenských a zájmových skupin neelitami.

Vzhledem k tématice a cílům práce „Společenské elity v teorii a výzkumech české společnosti“, která kombinuje teorii a výzkum, se mi jeví jako nejvhodnější využití historicko - analytického a částečně i historicko – komparativního metodologického přístupu.

1 TEORIE ELITY

„Co je dobré? - Všechno, co v člověku zvyšuje cit k moci, vůli k moci, moc samu. Co je špatné? - Všechno, co pochází ze slabosti. Co je štěstí? - Cítit, že moc vzrůstá - že překonáváme překážku!“

(Friedrich Nietzsche)

Výraz elita pochází z latinského „eligere“, což lze přeložit jako „vybrat“ nebo „vyvolený“. Tímto výrazem začaly být označovány skupiny s významným společenským postavením na přelomu osmnáctého a devatenáctého století.

Elity se vytvářejí na základě biologických a psychologických nerovností u lidí, v různých sociálních oblastech života - v kultuře, politice a ekonomice, ale můžeme rovněž hovořit o elitě různých profesních a zájmových společenství - např. právnícké, lékařské, vojenské, sportovní, aj. Elity lze tedy definovat jako úzkou skupinou lidí, která disponuje největší mocí, bohatstvím a schopnostmi. S využitím teorie kapitálu francouzského sociologa a antropologa P. Bourdieu by bylo možné říci, že elity disponují největším kapitálem ekonomickým, sociálním, kulturním a distribuce různých forem kapitálu je prakticky „bilancí mocenských vztahů“ (Bourdieu In: Keller, 2005, s. 121)³ v sociálním poli. S pojmem elita souvisí i termín „masa“, je jejím opozitem. Do kategorie masa spadají všichni, kteří nejsou elitou, nevládnou a tudíž nedisponují dostatečným ekonomickým, sociálním ani kulturním kapitálem.

Zvolený metodologický postup při zkoumání elit, kombinace historicko – analytického a historicko – komparativního přístupu nebyl zvolen náhodně. Elity ze své podstaty, svých specifik a vzhledem k jejich počtu jsou jen s velkými obtížemi empiricky zkoumatelné. Jan Keller, moravský sociolog, environmentalista a publicista rozděluje elitu na dvě kategorie – diskrétní a

³ KELLER, Jan. *Dějiny klasické sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2004.

pomocnou. „ *Schopnost rozehrávat všechny formy kapitálu a profitovat z jejich synergie odlišuje diskrétní elitu od příslušníky pouhé pomocné elity. Členové bohatých a vlivných dynastií systematicky pečují o přetrvání této odlišnosti a úzkostlivě udržují jasně vyznačené hranice své vlastní skupiny.*“ (Keller, 2010, s. 75).⁴

1.1. Východiska klasických teorií elit

S pojmem elita se setkáváme na přelomu 19. a 20. století, kategorie teorie elit jako takové se začíná objevovat až koncem devatenáctého století. Filozofové problematiku vládnutí, moci a ovládaných zkoumají již o několik století před vznikem komplexních teorií elit. Za tyto předchůdce můžeme považovat Aristotela, Platóna, historika Thúkydidése, Tomáše Akvinského, Niccoló Machiavelliho, Augusta Comta, Martina Luthera, aj.

Platón ve svém díle *Ústava*⁵ hovoří o úzké skupině lidí, která je předurčena vládnout. Jedná se o filozofy, kteří jsou schopni kritického myšlení, jsou morálně na vyšší úrovni než-li ostatní a jsou schopni rozpoznat pravdu a dobro. Dále se v *Ústavě* zmiňuje o čtyřech ctnostech obce - moudrosti vládce, statečnosti bojovníků, rozumnosti vládců i davů a o spravedlnosti pro všechny. Přirovnává politiku k tkaní na stavu: „*Toto tedy pokládejme za účel tkaní v politické činnosti, správným splétáním spojovat povahu lidí statečných a uměřených. Ten se uskutečňuje tehdy, kdykoli královské umění svorností a přátelstvím svede jejich život ke společenství a když zhotovíc nejvelkolepější a nejlepší ze všech tkanin, pojímá do ní i všechny ostatní obyvatele obcí, otroky a svobodné, drží je pohromadě tímto pletivem a nepřipouští, aby se někde něčeho nedostávalo do té míry štěstí, kterého náleží obci dosáhnouti, tak vládne a dozírá.*“ (Platón, 1934, s.86).⁶

4 KELLER, Jan. *Tři sociální světy*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010.

5 PLATÓN. *Ústava*. Praha: Oikoymenth, 2001.

6 PLATÓN. *Politikos*. Praha: Jan Leichter v Praze, (Platonovy spisy), 1934.

Mezi významné myslitele starověku, kteří se zabývali otázkami vládnutí a moci patří bezesporu řecký filozof Aristoteles. V díle *Politika*⁷ vyzdvihuje důležitost morální a politické odpovědnosti mocných. Zdůrazňuje, že k vládnutí je potřeba jistých ctností, zároveň však poukazuje na potřebu ctností i u ovládaných, ovšem ctností jiného druhu. „ *A tak bylo by u toho, kdo přirozeně jest poddán a kdo vládne, prozkoumati, zda jejich ctnost jest stejná, či různá. Mají-li totiž oba míti mravní dokonalost, proč by jeden měl stále vládnouti a druhý poslouchati. - Neboť tu nemůže býti rozdíl mezi „více“ a „méně“; poddanství a vláda liší se zajisté druhem, „více“ a „méně“ však nikoli. - Bylo by však podivné, kdyby jeden měl býti mravně dokonalý, druhý však nikoli. Neboť kdyby vládce nemusel býti uměřený a spravedlivý, jak by mohl dobře vládnouti. A stejně kdyby takový nebyl poddaný, jak by mohl býti dobrým poddaným. Neboť bude- li nevázaný a zbabělý, nebude konati svých povinností.*

Jest tedy zřejmo, že oba nutně potřebují ctností, ale že jsou v ní rozdíly, jako i u těch, kteří jsou od přírody poddanými.“ (Aristoteles, 1999, s. 62).

Elitami se jednotliví filozofové nezabývají jako obsahově uceleným konceptem až do konce středověku. Aristotelovo a Platónovo idealistické pojetí vlády s potřebami jistých ctností a přirozených predispozic vládců obrací naruby, respektive staví do pragmatické polohy, politik, diplomat, spisovatel, historik a vojenský teoretik Niccoló Machiavelli. Je možné jej považovat za přímého předchůdce klasiků teorie elit - Moscy, Pareta a Michelse. Například Jan Keller označuje Machiavelliho jako nejvýraznější inspirační zdroj Pareta (Keller, 2010, s. 64). Instrumentální a pragmatické pojetí moci u Machiavelliho vychází jednak z premisy, že lidé jsou špatní a dále pak z vlastností, které musí vladař mít – nazývá je Virtů. V první kapitole *Vladaře*⁸ hovoří Machiavelli o formách vlády a o způsobech získání moci. „*Všechny státy a vlády, jimž lidé byli a jsou poddáni, jsou buď knížectví nebo republiky. Knižectví pak jsou buď dědičná, kde určitý rod vládne velmi dlouho, nebo nově nabytá. Z nich pak některá jsou celá nová, jako například Milán za vlády Francesca Sforzy, anebo*

7 ARISTOTELÉS. *Politika I.* Praha: Oikoymenth, 1999.

8 MACHIAVELLI, Niccoló. *Vladař.* Praha: Argo, 2001.

bývají připojena k dědičným, jako například Neapolské království spravuje španělský král. Takto získaná území jsou přivyklá žít buď pod vládou jiného pána, anebo dosud žila svobodně. Získávají se buď s pomocí cizích zbraní, nebo jen vlastní silou (Virtù), řízením Štěstěny či vynalézavostí.“ (Machiavelli, 2001, s. 9). Vladař si podle Machiavelliho má počínat jako lev a jako liška. „Lev nepostřehne léčku, liška si neporadí s vlky. Měl by tedy být bystrý jako liška a silný jako lev.“ (Machiavelli, 2001, s. 51).

M. Jodl považuje za nutné zařadit do předchůdců klasických teoretiků elit rovněž J. J. Rousseaua (Jodl, 1994, s.15 – 16)⁹, který požadoval všeobecnou rovnost všech před zákonem. Právě tento požadavek společně s jeho teorií společenské smlouvy vedl ke kritice, např. u Moscy; jeho kritický postoj byl prvotním impulsem ke vzniku klasických teorií elit.

1.2. Nietzscheho teorie moci

Teorie elit německého filozofa, filologa, kulturního kritika a básníka Friedricha Wilhelma Nietzsche se vyznačuje několika výraznými prvky. Prvním je tvrzení, že základem bytí a pudu sebezáchovy každé bytosti je vůle k bytí. Myšlenkově volně navazuje na Machiavelliho a jeho pragmatismus. Tvrdí, že člověk je pro moc schopen udělat cokoliv. „Fyziologové by si měli rozmyslet, zda je vhodné spatřovat v sebezáchovném pudu kardinální pud organické bytosti. Vše živé chce především projevit svou sílu — život sám je vůlí k moci: sebezáchova je toho jen jedním z nepřímých a nejobvyklejších důsledků. — Zkrátka, zde jako všude jinde, pozor na nadbytečné teleologické principy ! — jakým je i sebezáchovný pud (vděčíme zaň Spinozově nedůslednosti). Tak totiž káže metoda, jež ze své podstaty musí s principy šetřit.“ (Nietzsche, 2003, s.5).¹⁰ Dále Nietzsche rezolutně odmítá demokracii, její principy, předpovídá její

9 JODL, Miroslav. *Teorie elity a problém elity*. Praha: Victoria publishing, 1994.

10 NIETZSCHE, Friedrich. *Mimo dobro a zlo: přehra k filosofii budoucnosti*. Praha: Aurora, 2003.

úpadek a proměnu v otroctví. *„Demokratism byl vždy úpadkovou formou organisující síly: již v "Lidském, předlidském" označil jsem moderní demokracii s jejími polovičatostmi, jako "německá říš", úpadkovou formou státu.“* (Nietzsche, 1995, s. 31).¹¹ Rovněž odmítá i požadavek na rovnost prezentovanou např. J. J. Rousseauem. *„Vy kazatelé rovnosti, po „rovnosti“ takto z vás volá tyranské šílenství malomoci: vaše nejtajnější tyranské choutky zakuklují se takto do slov o ctnosti!“* (Nietzsche, 1992, s.26).¹²

Nietzsche vidí záruku funkční společnosti ve zdravé a dobré aristokracii, která na sebe přijímá zodpovědnost vlády i s vědomím, že úloha ovládaných je porobením se, v zájmu vyšších cílů. *„Podstatou dobré a zdravé aristokracie však je, že se necítí jako funkce (ať už království nebo obce), nýbrž jako jejich smysl a jejich nejvyšší ospravedlnění — že tudíž s dobrým svědomím přijímá oběť bezpočtu lidí, kteří kvůli ní musejí být poníženi a umenšeni na lidi nedokonalé, na otroky, na nástroje. Její základní vírou musí být právě to, že společnost nesmí existovat kvůli společnosti, nýbrž jen jako podloží a lešení, na němž je vybraný druh bytostí s to dosáhnout ke své vyšší úloze a vůbec k vyššímu bytí.“* (Nietzsche, 2003, s. 50).

Smyslem života je podle něj vytváření géniů neboli nadlidí. Právě termín „nadčlověka“ je nejcharakterističtější pro Nietzscheho elitářskou teorii. Ostatním lidem zbývá jen porobením se a útrapy. Všechny hodnoty, které jsou překážkou elitám v jejich rozvoji, mají být zlikvidovány. Moc je nejvyšší společenskou kategorií a je podle něj totožná s politikou. Rozdělení společnosti a možnost spolupráce vidí jen v jednotlivých třídách – mocných a ovládaných.

Vzhledem k originalitě Nietzscheho elitářské teorie a jeho původu z Německa je celkem logické, že počátkem dvacátého století byly jeho myšlenky převzaty nejdříve německými nacionalisty a později i nacisty.

¹¹ NIETZSCHE, Friedrich. *Soumrak model*. Olomouc: Votobia, 1995.

¹² NIETZSCHE, Friedrich. *Tak pravil Zarathustra*. Olomouc: Votobia, 1992.

1.3 Gaetano Mosca

Italský politolog a žurnalista G. Mosca ve svých teoriích přímo nepoužívá termín elita. Označuje ji jako politickou nebo vládnoucí třídu. Tato třída podle Moscy tvoří ve společnosti menšinu, je dobře organizovaná, má společné zájmy a z politiky žije. Oproti tomu třída ovládaných je většinová, neorganizovaná a zajišťuje vládnoucí třídě potřebné statky. Schopnosti vládců, pro které má Machiavelli výraz Virtù, Mosca používá odlišný termín i obsah – nazývá je „politickou formulí“ (Mosca In: Keller, 2005, s. 472). Formulí tvoří soubor představ legitimující moc vládnoucí třídy a je akceptován ovládanými. Vládnoucí třída tak nemusí využívat fyzických donucovacích prostředků. *„Nyní se dostáváme k sociálnímu jevu, který je sice méně viditelný, o to však důležitější. Případ, kdy současně koexistuje několik sociálních typů více či méně ukrytých uvnitř jednotlivého politického organismu, lze zaznamenat v těch zemích, které se vyznačují silnou sociální soudržností. Tato situace vzniká když „politická formule“, kterou vládnoucí třída v dané společnosti zakládá svou nadvládu, není přístupná nižším třídám nebo když souhrn víry, mravních a filozofických principů, tvořících základ „formule“, se nevnoril dostatečně hluboko do vědomí více početné a méně vzdělané společenské třídy.“* (Mosca, 1939, s. 106).¹³

Podle Moscy (Mosca In: Keller, 2005, s. 473) může docházet ke změnám ve vládnoucí třídě, může být doplňována z řad neelit, nikdy však podle něj nemůže vládnout většina. I pro demokracii je příznačná nerovnost, kterou považuje za přirozenou a právě tak jako vládu lépe predisponované menšiny. Mosca se neztotožňuje s J.J. Rousseauem v pojetí demokracie a odmítá jeho společenskou smlouvu, odlišně chápe i pojetí člověka. Nevidí ho pouze jako dobrého a společností přetvořeného v zlého. Přiřazuje mu krom některých dobrých vlastností i přirozené touhy, např. po luxusu, pohodlí, být známým, aj. Podle Miroslava Jodla (Jodl, 1994, s. 26-29), je pozoruhodný myšlenkový vývoj

¹³ MOSCA, Gaetano. *The ruling Class*. New York: McGraw – Hill Book Company, Inc., 1939.

Moscy – od původně odsuzované demokracie se k ní po kruhu vrací, ale v trochu jiné podobě. Příčiny jsou obavy Moscy z despotických, fašistických a socialistických režimů. Považuje nezbytné vybalancovat v demokracii síly jinými tak, aby žádná z nich nezískala dominanci. V této balanční rovnováze spatřuje právní ochranu jak jednotlivce, tak i celé společnosti.

1.4. Vilfredo Pareto

Italský ekonom, sociolog a politolog V. Pareto nevnímá elity kategoricky vymezeny jen pro vládnoucí třídu. Napříč společnostmi se podle něj objevuje elita v různých oblastech, kterou tvoří ti nejschopnější. Jednotlivé elity však dělí na důležité a méně důležité. Do první kategorie pak podle něj patří elita politická. Na uspořádání společnosti lze nahlížet jako na kužel – špičku tvoří politická elita s největší mocí a vlivem, prostředek vrstva s průměrným nadáním – střední třída a základnu tvoří masa manipulovaných lidí bez politických vloh. Existence elit je železným zákonem každé společnosti právě tak jako její cirkulace.

Podle Jodla (Jodl, 1994, s. 30 – 33) Pareto vnímá člověka jako antropologickou strukturu s určitým počtem speciálních a neměnných konstant, pro které začal používat výraz rezidua. Tyto jsou neměnným jádrem sociálního jednání lidí. Budeme-li však zkoumáno jednání lidí, objevíme množství proměnných, nadstavbových složek – derivací. Abychom se dostali k samotným reziduí, je nutné tyto derivace eliminovat. Rezidua lze pochopit jako soubor jednání, impulsů, instinktů, emocí, ne však v biologickém pohledu. Rozdělil je do šesti základních skupin:

1. Rezidua kombinací
2. Rezidua trvání (8 základních typů)
3. Rezidua vnější manifestace pocitů (2 typy)
4. Rezidua skupinovitosti (6 základních typů)

5.Rezidua integrity individua (4 základní typy)

6.Rezidua sexuality.

Individuality nacházející se v sociálním systému jsou kombinací těchto reziduí, ovšem každý má rezidua jinak proporčně zastoupená. Z Machieavelliho převzal Pareto kategorie „lišek“ a „lvů“. První skupina reziduí jsou lišky – chytré, vynalézavé, logicky uvažující; druhá skupinu jsou lvi – odvážní, silní, konzervativní, pevně ukotvení v daném prostředí. Za nejstabilnější společnost Pareto považoval tu, ve které mají ovládané masy rezidua 2. skupiny, elita pak rezidua 1. skupiny s určitým podílem vlastností skupiny druhé, tak aby byla schopna v případě potřeby použít násilí proti ovládaným. Toto je ideální stav, který však ve skutečnosti neexistuje. Proto dochází ke společenským změnám. Celá historie lidstva je koloběhem elit. Pokud elita přichází o své vlastnosti (být nejsilnější, nejenergičtější a nejschopnější), například když se postavení dědí automaticky a potomci nemají požadované schopnosti nebo elita se humanizuje a není schopná proti svým odpůrcům použít násilí, pak dochází k degeneraci a ke ztrátě postavení. Z odpadlíků elit a z nejschopnějších z mas se utvoří kontraelita. I když může dojít k různým druhům vývoje základ schéma je stále stejné:

A = elita moci

B = kontraelita, která směřuje nahoru a chce vytlačit A

C = masy: neschopné a neenergické prvky obyvatelstva, které jsou manipulovány jak elitou, tak kontraelitou. (Jodl, 1994, s.31).

Paretův význam pro teorie elit je v definici elit na základě nově vytvořených kategorií reziduí a derivací, jejich cirkulaci a důležitost pro každou společnost. Masy vidí jako předurčené pro ovládnutí elitami. Bohužel je nutné připomenout, že část jeho teorie se stala východí pro totalitní ideologii fašismu. Sám totiž ve fašismu spatřoval naději pro Evropu; socialismus a buržoazní demokracii považoval za režimy určené k zániku pro jejich neschopnost.

1.5. Robert Michels

Ke klasikům elitářských teorií se řadí italský historik, ekonom a sociolog Robert Michels. Jeho teorie vychází z poznání Moscy. Znáмым se stal zejména svým „železným zákonem oligarchie“, který poprvé zveřejnil v roce 1911 ve své knize *Politické strany*.¹⁴ Tento zákon tvrdí, že všechny organizace se strukturou moci změní v oligarchii (vládu úzké skupiny nejbohatších) a není podstatné, zda byly původně autokratické či demokratické. Příčinou proměny je nutnost existence úzkého vedení v organizaci, tendence vůdčích pracovníků tvořit zájmové skupiny, pohodlnost ovládaných lidí a jejich pasivita. Každá organizace je rozdělena na úzký vládnoucí kruh a široké masy ovládaných, přičemž kardinální rozhodnutí jsou v rukou elity. Překážkou demokracie je podle něj přirozená podstata člověka, politický boj a organizace. Železný zákon nemusí mít obecnou platnost – výjimkou jsou menší organizace, ve kterých dochází k obměně pracovníků na vedoucích místech a jestliže se tyto organizace skládají ze samostatných celků s dobře vypracovanou hierarchií. Svou teorii podpořil důkladným studiem Sociálně - demokratické strany Německa.

„Vůdcovství je nutným zjevem každé formy společenského života. Nenáleží tudíž do oblasti vědy zkoumat, zda je prospěšné, nebo škodlivé, nebo který následek je v převaze. Má však vědeckou i praktickou cenu konstatovati, že vůdcovství ve svém vývoji se nesnáší s nejpodstatnějšími postuláty demokracie. Víme, že zákon o historické nutnosti oligarchie spočívá prozatím toliko na řadě faktů zkušenosti. Jako všechny ostatní vědecké zákony bude také musiti býti odvozen z empirie. Abychom ho však zbavili jeho převážně deskriptivní, popisné povahy a dodali mu analyticky vysvětlující síly, kterou se formule teprve stává zákonem, je netoliko třeba, aby zjevy, které lze empiricky konstatovati, byly srovnány s jednotných hledisek, nýbrž aby se

¹⁴ MICHELS, Robert. *Strany a vůdcové : k sociologii politického stranictví*. Praha : Orbis, 1931.

zvláště také pátralo po příčinách jejich vzniku ... Příčiny oligarchických jevů v lůně demokratické strany jsou, abychom je ještě jednou stručně shrnuli, tyto: nehledě k případům, kdy se vůdcové organizují a kartelují mezi sebou, jakož i ke zcela všeobecné duchovní nehybnosti mass, spočívají v tom, že vůdcové mají v sobě potřebu uplatnit se a hlavně v tom, že jsou technicky nepostradatelní. (Michels, 1931, s. 348)

1.6. Kritika teorie elit

Teorie elity vznikl jako reakce na proměnu společnosti v rozvinutou buržoazii a počátek imperialismu na přelomu 19. a 20. století. Je produktem myšlení části této společnosti. Ruku v ruce s tímto vývojem se začíná objevovat a sílit socialistická ideologie společně s rostoucí masou dělnické třídy. Teorie elit pokládající stav, kdy masy jsou ovládnány menšinou, za přirozenou premisu uspořádání společnosti, nereflektovala změny, které jsou pro toto období charakteristické. Kromě již zmíněného socialistického hnutí, se objevuje i silný nacionalismus, který se později v některých zemích mění ve fašismus.

Ztráta ideálů v možnosti pokroku u moderní buržoazie, která přestává společnost spojovat, vede u Moscy a Pareta ve ztrátu víry v demokracii. I přes nesporný přínos teorií elit se objevuje kritika především z řad zastánců demokracie. David Riesman, ve své knize „*Osamělý dav*“, která je považována za jednu z nejdůležitějších sociologických knih 20. století píše: „...kdo tedy má opravdu v rukou moc? Lidem přitom uniká skutečnost, že se bez vedení nelze obejít, mají-li se věci rozjet nebo zastavit, že ho však není skoro zapotřebí, jakmile už věci jednou běží - a že taková mašinerie může třeba zle skřípat, a přesto poběží dál. Při průzkumu v továrně, ve vojenské jednotce nebo jiné větší organizaci člověk až žasne, jak při nedostatku vůdčího ducha a přebytku pracovníků může takový podnik vůbec fungovat. Snad je to možné proto, že dosud žijeme z rezerv niterného řízení, zejména v nižších zaměstnaneckých

kategoriích. V žádném případě však skutečnost, že věci prostě běží, ještě neznamena, že je někdo řídí.

Existují ovšem dosud vetovací skupiny i jednotlivci, kteří mají větší moc než ostatní. Ale o které skupiny a jednotlivce jde, to je třeba pro současnost nově určit: na tuto otázku nám už nemohou dát uspokojivou odpověď Marx, Mosca, Michels, Pareto, Weber, Veblen či Burnham, ač jsou jejich díla pro nás v mnohém poučná.“ (Riesman, 2007, s. 263).¹⁵

Jedním z dalších z kritiků teorie elit je Robert Dahl, americký profesor politologie na Yaelově univerzitě. Dahl se ve svých úvahách (Dahl, 1995, s. 77-109)¹⁶ zabývá zejména otázkou demokracie. Tvrdí, že moc v demokracii je rozptýlená, není v rukou jedné elity, ale že jí mají mnohé elity. To co se obecně považuje za liberální demokracii, Dahl označuje termínem polyarchie anebo reálnou demokracií. Polyarchii definuje jako systém, ve kterém má většina občanů právo být v opozici a hlasováním odvolávat volené vládní úředníky. Současně s tímto právem existuje v polyarchii velký počet společenských skupin a organizací, které jsou na sobě i na vládě nezávislé. V knize *Demokracie a její kritici* o autorech teorií elit píše: „ Z několika důvodů nemusí být bohužel možné ani ověřit, ani vyvrátit teorie o nadvládě, alespoň ne způsobem, který vyhovuje rozumným normám přesnosti. Tyto teorie jsou předkládány s tak vysokou úrovní obecnosti, že je obtížné určit, který důkaz by se měl použít jako přesvědčivě potvrzující nebo vyvracející ústřední předpoklad nadvlády menšiny. Každou z těchto teorií by pravděpodobně bylo možno „uchránit“ od nezvratného vyvrácení tváří v tvář jakémukoli důkazu, který by byl k dispozici. Za okamžik se chci vrátit k otázce důkazů, ale mezitím stojím za povšimnutím, že mnoho (a možná i většina) společenských teorií je velmi odolná vůči přísnému ověření nebo vyvrácení. ... Důkazy, které poskytují teoretici nadvlády menšiny, jsou široké a slabé. Pareto a Mosca poskytují zevšeobecňující historické. Michelsovy důkazy se téměř zcela skládají ze

¹⁵ RIESMAN, David. *Osamělý dav*. Praha: Kalich, 2007.

¹⁶ DAHL, Robert. *Demokracie a její kritici*. Praha: Victoria publishing, 1995.

studia jediné politické strany.“ (Dahl, 1995, s. 247, s. 253).

I podle Jodla (Jodl, 1994, s. 35 - 39) je příčinou kritiky teorií elit její formálnost, která povrchně popisuje procesy a je zjednodušeným popisem jevů ve společnosti. Nedefinuje jak se existující vládnoucí elity dostávají k moci. Fakt, že ve všech společnostech existovaly elity jako zvláštní skupina lidí, která je faktickou držitelkou moci, neříká nic o způsobu, jak tato moc vznikala, ani o společenské kvalitě či legitimitě takové moci. Výměna elit je pouhým projevem hlubších projevů ve společnosti. Marxistická kritika se však dopouští stejných zjednodušení jako samotná teorie elit – vidí elitu jako spojitou nádobu s ekonomickou mocí a nezahrnuje množství dalších faktorů, které je u této složité problematiky nutno brát v potaz. Jodl shrnuje přínos teorie elit, i přes její některé nedostatky, v těchto bodech:

1. Teorie elity dovršila a jistým, byť absolutizovaným způsobem socializovala vztah podřazenosti a nadřazenosti, který je konstitutivním vztahem fenoménu vlády a moci. Tento vztah byl v dosavadním politickofilozofickém a historiozofickém myšlení traktován v dimenzi osobnost: masy.

2. Klasická teorie elity zaměřila pozornost na faktické držení moci. Nominální držení nejvyšších vládních funkcí nemusí být ještě totožné s faktickým držením mocenských pozic. Vláda jako zformalizovaný a zinstitutionalizovaný vztah podřazenosti a nadřazenosti nemusí být vždy totožná s mocí. Moc je, pokud jde o vztah podřazenosti a nadřazenosti, výrazem fakticity a autentičnosti, vláda je výrazem formy a instituce.

3. Koncepce člověka, kterou podala klasická teorie elity, je uzavřeným systémem vyznačujícím se jistým pevným počtem antropologických konstant. Tyto konstanty formují lidskou podstatu, která je nezměnitelná. Změna společenských řádů mění pouze výrazy těchto konstant, ne však lidskou podstatu. Jednotlivé společnosti jsou arénou, na níž lidé realizují své vlastnosti

a zdatnosti; historické převleky se mění, lidé zůstávají stejní.

4. Historické období, ve kterém vzniká klasická teorie, je, jak jsme už uvedli, obdobím krize hodnotového systému vyrůstajícího z modelu klasické buržoazní demokracie. Každé takové období s sebou přináší skeptický pohled na vědecké možnosti ideologie a přiřazování ideologie k hlubinnějším procesům. Výsledkem je demaskování ideologie, od něhož je jen krůček ke koncepci ideologie jako pouhého prostředku manipulace s lidmi. (Jodl, 1994, s. 35 - 39)

2 SPOLEČENSKÉ ELITY

Elita akumuluje moc, bohatství a volný čas.

(Herbert Edward Read)

Jak již bylo definováno v předchozích kapitolách, elita je část lidí, která má v sociální skupině, instituci nebo společnosti nejvýznamnější postavení. S pojmem elita a s teorií elit je spojen pojem elitarismus, který zkoumá formování elit a jejich rozpoznávání. V této oblasti existuje i protichůdný směr, antielitářismus. Dělit jej lze na dva hlavní proudy:

- Egalitarianismus, vychází z francouzského termínu „égal“, což znamená „rovný“. Základním požadavkem je všeobecná rovnost, což je základní stavební kámen uspořádání společnosti. Rozumíme jí společenskou teorii a praxi prosazující princip všeobecné rovnosti. K této myšlence se hlásil již dříve zmíněný J.J. Rousseau nebo francouzský revolucionář a utopický komunista François Noël Babeuf.
- Pluralismus, který tvrdí, že nejlepšího výsledku lze dosáhnout rozmanitou společností a vzájemným působením různorodých skupin, u kterých nastává soupeření o dominantní postavení. Tento pojem definuje poprvé americký psycholog a filozof William James.

Společenské elity je možné zkoumat z různých úhlů pohledu. Lze analyzovat biologickou kvalitu příslušníků elit, interakci elit a ovládaných po psychologické stránce, podvědomé motivace elity psychoanalyticky, její vztah k technickému pokroku technokraticky, vztah k vědeckému pokroku scientokraticky a konečně vnímání, interpretaci a využívání minulosti revizionisticky. Rovněž tak je možné zkoumat společenské elity v různých oblastech. Tato práce se později zaměří především na zkoumání českých elit

ekonomických, politických a kulturních.

2.1. Mocenská elita a vládnoucí třída

Pojem "vládnoucí třída" je často používán v marxistické teorii k definici vládnoucího politického uskupení. K. Marx a B. Engels ve svých spisech tvrdí: *„Myšlenky vládnoucí třídy jsou v každé epoše vládnoucími myšlenkami, tj. třída, která je vládnoucí materiální silou společnosti, je zároveň její vládnoucí duchovní silou. Protože vládnoucí třída má k dispozici prostředky materiální produkce, disponuje zároveň prostředky duchovní produkce, takže si tím zároveň zpravidla podřizuje myšlenky těch, kterým chybějí prostředky duchovní produkce. Vládnoucí myšlenky nejsou nic jiného než ideový výraz vládnoucích materiálních vztahů, jsou to vládnoucí materiální vztahy pojaté jako myšlenky; je to tedy výraz vztahů, které právě z jedné třídy dělají třídu vládnoucí, tedy myšlenky jejího panství.“* (Marx, Engels, 1958, str. 59—60)¹⁷ "Mocenská elita" je v teoriích elit obecný termín, který definuje ty, kteří vykonávají politickou moc. Například Mills definuje mocenskou elitu takto: *„Mocenská elita se skládá z lidí, kterým jejich pozice umožňují vymanit se z obyčejného prostředí obyčejných mužů a žen a rozhodovat o nejzávažnějších otázkách.“* (Mills, 1966, s.22).¹⁸ Vysvětlení obou termínů je v některých ohledech podobné, nicméně jsou mezi nimi významné rozdíly.

Jednou z podobností v přístupu teoretiků elit i marxistů je tvrzení, že politická moc v zemi je vždy řízena malou skupinou lidí. Politická rozhodnutí vykonává menšina - mocenská elita v teorii elit a vládnoucí třída v marxistické teorii.

Rozdílů v obou teoriích je však mnohem více:

¹⁷ MARX, Karel, ENGELS, Bedřich. *Spisy 3*. Praha: SNPL, 1958.

¹⁸ MILLS, Charles Wright. *Mocenská elita*. Praha: Orbis, 1966.

1) Mocenská elita i vládnoucí třída přijímají různá opatření k zachování své politické moci. Michels ve svém díle *Strany a vůdcové*, hovoří o "železném zákonu oligarchie".¹⁹ Vládnoucí menšina se podle něj snaží skrýt svou nadvládu nad fakticky ovládanou většinou a zároveň elity používají demokracii jako masku nebo formuli pro to, aby se masy podřídily jejich pravidlům a moci. Michels dále tvrdí, že demokracie není nic jiného než prostředek, není systémem, kde si lidé vládou sami prostřednictvím účinné kontroly vlády. Oproti tomu marxisté nepoužívají žádné masky ani formule k zajištění souhlasu mas, protože všichni státní úředníci vykonávají rozhodnutí vládnoucí třídy coby politického suveréna. Opatření, které vládnoucí třída používá pro zajištění své síly je vštěpování ideologie. Tento ideál pochází z myšlenek Marxe a Engelse.²⁰ Marx se domnívá, že vládnoucí třída je povinna kontrolovat šíření informací a vzdělávání tak, aby se zabránilo vykořisťované třídě přicházet na „nebezpečné myšlenky“. Vykořisťovaná třída nevytváří spontánně ideologie, které vedou k přijetí svého údělu. (Marx, Engels, 1958, s.10-70)

2) Další rozdíl mezi vládnoucí třídou a vládnoucí elitou je faktická politická moc. Podle Moscy (Keller, 2005, s. 471-472) je rozhodujícím faktorem, který zaručuje menšině moc odlišnost jednotlivých příslušníků elit od mas vlastnostmi, které jim dávají jistou materiální, duševní nebo dokonce morální nadřazenost. To znamená, že vládnoucí skupina má výjimečnou inteligenci, politické a bojové schopnosti, které masa nemá. Mocenská elita je více ucelená, je schopna se organizovat a dosáhnout politické moci. Technicky vzato, nemůže existovat skutečná demokracie, ve které se každý subjekt podílí na vytváření každodenních politických rozhodnutí, protože moderní společnost je velmi početná. Také ne všechny subjekty ve společnosti mají zájem o zapojení se do politiky a politických debat. Všechny tyto faktory dokazují nevyhnutelnost existence mocenské elity.

¹⁹ Viz. kapitola 1.5.

²⁰ MARX, Karl, ENGELS, Bedřich. *Spisy 4*. Praha: SNPL, 1958.

3) Podle teorií elit mocenská elita existuje v průběhu celé historie. Je nevyhnutelné mít mocenskou elitu. Pareto (Keller, 2005, s.291-300) definoval tzv. cirkulaci elit, což je jednak výměna jednotlivců mezi horními a dolními vrstvami ve stejném oboru činnosti a rovněž výměna mezi vládnoucími a nevládnoucími elitami. Podle Paretovo pojetí cirkulace elit ti, kteří mají vyšší kvalifikaci se stanou mocenskou elitou. Jakmile elita ztratí svou důležitost ve společnosti, vznikne další mocenská elita, která nahradí tu starší. Marxisté ovšem tvrdí, že mocenská elita existuje dočasně, je zkažená a zanikne. Konečným cílem dějin je podle marxistů beztřídní společnost. Pokud vlastnictví výrobních prostředků a půdy je přesunuto od kapitalistů k masám, může dojít k odstranění vládnoucí třídy, protože politická moc podle nich závisí převážně na ekonomických faktorech. (Keller, 2005, s.107)

4) Mocenská elita a vládnoucí třída mají odlišné i pojetí rozsahu demokracie. Teoretici elit a marxisté se shodují v tom, že v existujících společnostech nelze hovořit o demokracii. V elitářském pojetí je moc vždy spojená s malou vládnoucí skupinou. Existuje centrální politická elita, jedna nebo více sub-elit mezi stranami a skupinami, které tvoří politický systém. Podle mocenské teorie elit, bude vždy existovat soutěž mezi dvěma nebo více politickými stranami o získání moci, protože vládnoucí mocenská elita může být nahrazena dílčími elitami ve volbách. Lze říci, že politický systém přijímaný mocenskou elitou je demokratický v tom případě, kdy političtí vůdci jsou voleni ve volbách a sub-elity zabraňují diktatuře mocenské elity.

Mocenská elita je obecný pojem, který není používán pouze v teoriích elit k popisu těch, co rozhodují. Oligarchie popsaná Michelsem a politická třída Moscy označují stejnou kategorii - mocenskou elitu. Marxisté rovněž používají pro vládnoucí třídu mnoho ekvivalentů. I přestože mocenská elita a vládnoucí třída vypadají podobně a mají i jistou podobnost ve významu, interpretují úplně odlišnou ideologii.

2.2. Koloběh elit

V klasické teorie elit používá Pareto koncepci cirkulace elit. V předchozích kapitolách²¹ byla tato problematika již nastíněna, proto se nyní zaměříme převážně na druhý koncept, reprodukci elit.

Koncept reprodukce elit²² (Szelenyi a Szelenyi, 1995, s. 615–638) vznikl v souvislosti se změnami ve středo a východoevropských zemích koncem devadesátých let. Koncept reprodukce elit tvrdí, že revoluční změny neměly vliv na sociální pozici elit, protože staré elity si zajistily své přežití na vrcholu společnosti a staly se nově vzniknuvší buržoazií. Oproti tomu teorie cirkulace elit, v souvislosti s přechodem k post komunistickým systémům tvrdí, že tento přechod vyústil ve výměnu mocenské elity společnosti. Tyto dva přístupy sice nabízejí odlišné vysvětlení transformace ve východní a střední Evropě, ale vzájemně se nevyklučují. Reprodukce je tedy chápána jako zachování moci u starých elit (bez výměny elit) a cirkulace jako předání moci starých elit novým elitám (výměna elit). Zkoumání elit v postsocialistických zemích se v současnosti zabývá především vzájemným poměrem reprodukce nebo cirkulace v jednotlivých státech.

Odpovědi na otázku poměru reprodukce nebo cirkulace v bývalých socialistických zemích se snažili nalézt Szonia Szelenyi a Ivan Szelenyi ve velké srovnávací studii východoevropských politických elit během transformace starého systému v nový. Kladli si otázky, co se stalo se socialistickými elitami v souvislosti s přechodem na nový systém, zda došlo ke změnám ve skladbě nebo k reprodukci východo a středoevropských elit. V případě, že došlo k cirkulaci, kam odešly staré kádry a odkud se rekrutovaly elity nové. Studie ukázala, že v případě Maďarska a Polska došlo k cirkulaci elit a k reprodukci v případě Ruska. V Maďarsku došlo k cirkulaci politických elit a k reprodukci elit

21 Viz kapitola 1.4. a 2.1.

22 SZELENYI, Ivan, SZELENYI, Sonia. “*Circulation or Reproduction of Elites during the Postcommunist Transformation of Eastern Europe: Introduction*”. 1995 *Theory and Society*, 24 (5).

ekonomických. Českou část výzkumu provedl Petr Matějů a kolektiv, výsledky byly publikovány v roce 1998²³. Jejich studie srovnávala Českou republiku, Polsko a Maďarsko. Dospěli k závěrům, že většina parlamentních a vládních elit nebyla před změnami režimu na svých postech (v porovnání s rokem 1988), ve větším množství se objevili noví lidé. Cirkulace byla větší u politických elit v porovnání s ekonomickými elitami. Co se týče ekonomických elit, na vrchol se dostali lidé z druhého nebo ještě nižších pater hierarchie, ale v menší míře.

Podle I. Szelényi a S. Szelényi cirkulace elit a reprodukce jsou modely vzniku nových elit, které pracují společně a konstantně, spíše v dynamické rovnováze, než-li izolovaně. Cirkulace vede k víceméně rychlejší obnově elit; reprodukce k stabilní, uzavřené a vykrytalizované elitě.

2.3. A. Giddens - teorie a společenské elity ve Velké Británii

Nejvýznamnějším sociologem Velké Británie, který se mimo jiné zabývá i teorií elit je Anthony Giddens. Společně s Philip Stanworthem editovali studie „*Elity a moc v britské společnosti*“²⁴, které zkoumají britské ekonomické a politické elity v třídní struktuře. Giddens se staví kriticky k dosud provedeným empirickým výzkumům v oblasti elit ve Velké Británii. Má návrhy jak tyto výzkumy precizovat. Jedním z požadavků je, aby tyto výzkumy byly oproštěny od odporu vůči Marxovi a rovněž žádá, aby byly zbaveny nedemokratických vlivů teorií Pareta, Moscy a Michelse. Poté je podle něj nutné, aby se tyto výzkumy přestaly přílišně soustředit na studium stratifikace u dělnické třídy a zastavil se růst množství otázek týkajících se moci.

Giddens se zabývá procesem průniku do elitních pozic, elitních struktur, které ukazují na úroveň sociální a morální soudržnosti mezi příslušníky skupin

23 HANLEY, Eric, MATĚJŮ, Petr, VLACHOVÁ, Klára a KREJČÍ Jindřich. "The Making of Post-Communist Elites in Eastern Europe". Praha: Sociologický ústav AV ČR (Praha). Working Papers of the Project Social Trends, 1998.

24 STANWORTH, Philip, GIDDENS, Anthony. *Elites and Power in British Society*. London: Cambridge University press, 1974.

elit . Podle něj je nutné se soustředit při analýze struktur elit právě na úroveň sociální a morální soudružnosti těchto skupin. Morální soudržnost poukazuje na stupeň sdílení společných myšlenek, společného morálního charakteru, a do jaké míry si příslušníci elit uvědomují celkovou solidaritu skupiny. Sociální integrace se týká četnosti a druhu společenských styků a vztahů mezi skupinami elit. Může mít různé podoby - jako je uzavírání sňatků mezi členy rodin v elitním postavení nebo společenské styky s lidmi, kteří jsou v čele elitních institucí nebo četnost konzultativních svazků mezi elitami. Giddens tvrdí, že sociální a morální začlenění se mění přímo mezi jednotlivými členy, proto se mohou jednotlivé skupiny prolínat; v této souvislosti hovoří o stupni integrace skupin elit. Rovněž naznačuje, že do skupin elit se mohou velmi ojediněle dostat i jednotlivci bez ohledu na sociální původ nebo výchovu a vzdělání.

Giddens dochází k závěru, že v britské společnosti různé skupiny elit tvoří jednotnou, spolupracující, stabilní třídu. Dále uvádí, že pro vytvoření třídy je rozhodující mobilita²⁵. Jak velká je solidarita mezi třídami nebo hranice mezi třídami závisí na distribuci příležitostí k mobilitě. Obecně platí, že vyšší stupeň "uzavírání" příležitostí k mobilitě, jak mezigeneračně tak i v rámci kariéry jednotlivce, vede k vyšší pravděpodobnosti utváření identifikovatelných tříd. Hypotéza exkluze elit ukazuje, že děti příslušníků elit s větší pravděpodobností získají elitní postavení v porovnání s neelitními dětmi. Hypotéza výměny ukazuje, že pravděpodobnost vstupu dětí příslušníků do skupiny elit se významně nemění s určitým typem elit a jejich původem. V britské společnosti je hranice velmi přísně definována mezi elitami a neelitami a zároveň tato hranice neexistuje mezi různými skupinami elit. (Giddens, 1973, s. 107).²⁶

25 *Vertikální mobilita* – vzestup nebo sestup jednotlivce po stratifikačním žebříku. *Horizontální mobilita* – přesuny v prostoru a mezi profesemi bez změny sociálního statutu. *Intragenerační mobilita* - přesuny do vyšší nebo nižší sociální straty jednotlivce během jeho života. *Intergenerační mobilita* - přesun jedince do vyšší nebo nižší sociální straty mezi generacemi.

26 GIDDENS, Anthony. *The Class Structure of the Advanced Societies*. New York: Harper & Row, 1973.

2.4. Ch. W. Mills - teorie a společenské elity v USA

Nejdůležitějším představitelem teorie elit 20. století v USA je sociolog Charles Wright Mills. Ve svém díle *Mocenská elita* sleduje vývoj americké elity od poloviny 19. století až do šedesátých let 20. století. Elitu spojuje Mills s hierarchií institucí. Bohatství, moc a prestiž se odvíjí od postavení jednotlivce v institucích tzv. „Velké trojky“ (armáda, ekonomika a politika). Jinak řečeno mocenskou elitu tvoří lidé, kteří určují a rozhodují otázky celonárodního charakteru. Zároveň podle něj dochází k centralizaci, koncentraci a propojování moci ve „Velké trojce“. *„V americké společnosti je dnes drtivá většina státní moci soustředěna v oblasti ekonomické, politické a vojenské. Jiné instituce jsou v moderních dějinách zřejmě odsunuty na vedlejší kolej, a projeví-li se někdy patrněji, pak se to vždy děje jen v závislosti na těchto oblastech. Žádná rodina nemá v státních záležitostech tolik moci jako kterákoliv významnější korporace; žádná církev nemá tak přímý význam pro mladého Američana jako vojenský stav; žádná univerzita nemá na vývoj závažných událostí tak mocný vliv jako Národní výbor pro bezpečnost (National Security Council). Náboženské, vzdělávací a rodinné instituce nejsou autonomními centry státní moci; naopak jsou decentralizovány a stále více formovány „Velkou trojkou“, v jejímž rámci dnes probíhá vývoj všech událostí rozhodujícího a bezprostředního dosahu.“* (Mills, 1966, s. 25).

Mills začíná svou studii vyššími vrstvami lokální společnosti v maloměstech a ve středně velkých městech. Dochází k poznání, že zatímco v polovině 19. století měly ekonomicky nejvýznamnější rodiny politickou moc, od přelomu 19. a 20. století dochází k významné změně. *„Osobnosti, které dříve zaujímali vůdčí postavení ve společenském životě města, jsou v očích nové vyšší třídy postupně nahrazovány představiteli korporací... Usilovná snaha nové vyšší třídy a příklad ředitelské elity z korporací celostátního významu vede k tomu, že se z lokální společnosti ve Spojených státech stávají satelity širších systémů společenského statutu, třídního rozvrstvení a moci, které sahají daleko*

za jejich lokální obzory.“ (Mills, 1966, s. 68, s. 70).

Poté Mills obrací pozornost na velkoměsta a čtyři sta tradičních vládnoucích bohatých rodin, které jsou s rozvojem masových médií nahrazovány tzv. celebritami a elitami rekrutujícími se z institucí. Dále detailně zkoumá finanční a korporátní magnáty, vysoké správní magnáty, vojenské a politické špičky, mocenskou elitu a masovou společnost. Závěr je věnován ostré kritice americké elity, kterou označuje za nemorálnost vyššího stupně. *„Lidé z vyšších kruhů nejsou představiteli národa; své vysoké pozice nezískali na základě morální bezúhonnosti; jejich báječný úspěch netkví ve schopnostech a zásluhách. Ti, kdo zauímají místa vznešených a mocných, jsou vybíráni a formováni mocenskými prostředky, bohatstvím a mechanismem slávy, které existují v jejich společnosti. Nebyli vybráni a formováni státní službou, která je spjata se světem vědění a zdravého rozumu. Neformovaly je politické strany odpovědné celému národu, které otevřeně a jasně prodebatovávají otázky, jimž dnes Amerika čelí s takovou nerozumností. Nejsou to lidé, kteří podléhají odpovědné kontrole dobrovolných sdružení, prostředkující mezi politicky aktivními občany a nejvyššími vládními orgány. Jsou to lidé v jejichž rukou je soustředěna moc, která nemá obdoby v dějinách lidstva — a tohoto úspěchu dosáhli v americkém systému organizované neodpovědnosti.* (Mills, 1966, s. 422 - 423).

3 SPOLEČENSKÉ ELITY, TEORIE A VÝZKUMY V ČESKÝCH ZEMÍCH

Všichni vladaři světa se nejvíc děsí toho, že by to měli zkusit jinak, neslýchaně a obráceně; nic není konzervativnější než lidské vládnutí.

Karel Čapek

Až do formování moderních států, spojených s nástupem industrializace, měla výsadní postavení ve společnosti šlechta, byla rodově nezpochybnitelnou elitou. Téměř výlučně se ze šlechtických kruhů rekrutovaly elity v různých oblastech tehdejšího života – ať už to byla politika, náboženství nebo armáda. Jen šlechta mohla být politickou elitou, neboť vzdělání bylo výhradně určené pouze pro urozené. Elitní postavení šlechty vycházelo z vlastnictví půdy. Marx definuje vztah šlechty k půdě následovně: „*Ve všech evropských zemích je feudální výroba charakterizována rozdělením půdy mezi co největší počet rolníků - vazalů. Moc feudálního pána, jako vůbec každého suveréna, nebyla určena velikostí jeho renty, nýbrž počtem jeho poddaných a ten závisel na počtu samostatně hospodařících rolníků.*“ (Marx, 1954, s. 378).²⁷

Život feudální mocenské elity byl provázen atributy, které T. Veblen nazývá okázalá spotřeba, okázalá zahálka a pro šlechtu má výraz zahálčivá třída. „*Zahálčivá třída jako celek zahrnuje šlechtu a duchovenstvo spolu se značnou částí jejich suity. Zaměstnání těchto tříd jsou sice patřičně odlišná, ale vyznačují se společnou ekonomickou charakteristikou – jsou neproduktivní. Zhruba řečeno, k těmto neproduktivním zaměstnáním vyšších tříd patří vládnutí, válčení, bohoslužba a sport.*“ (Veblen, 1999, s.9).²⁸ Příslušníci staré šlechty disponovali značným majetkem, se kterým byla spojena politická moc a prestiž. Okruh šlechty byl uzavřen - v tehdejší společnosti nedocházelo k cirkulaci elit, ale výhradně k reprodukci. Nicméně během 19. století došlo k

²⁷ MARX, Karel. *Kapitál I.*, Praha: SNPL, 1954.

²⁸ VEBLEN, Thorstein. *Teorie zahálčivé třídy*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 1999.

výrazným proměnám, které se dotkly i staré šlechty a ta je byla nucena přijmout.

3.1. Teorie a vývoj elit v českých zemích do konce osmdesátých let 20. století

V rámci Rakousko – Uherska se začíná česká společnost znovu formovat od začátku 18. století. Společně s nově se tvořící vrstvou inteligence se začíná nově objevovat střední stav a náznaky ekonomické, politické a intelektuální elity. Ve srovnání s ostatními zeměmi nebyla česká společnost extrémně polarizována na bohaté a chudé. Kořeny nové společnosti vycházely z neurozených mas; důvodem byla eliminace české šlechtické elity v pobělohorské době. Střední stav, ať už na vesnici sedláci, ve městech pak maloburžoazie, inteligence a úřednictvo se stalo základnou pro tvoření nové české elity. Revoluční vlna v Evropě po roce 1848 přináší u nově se tvořících elit požadavek na rovnost s tradičními, rodově, odvozenými elitami. Kromě požadované morální bezúhonnosti zůstal podmínkou přístupu k politické moci majetek a schopnosti, urozenost již přestala být podmínkou.

19. století je v Rakousko – Uhersku provázeno po ekonomicko – společenské stránce vzestupem širokých vrstev po stratifikačním žebříčku směrem nahoru. Tradiční rodové elity přestávají pohrdat houževnatou prací v oblasti podnikání, generujícím dostatek peněz. Sama šlechta začíná podnikat, mnozí z podnikatelů si opatřují šlechtické tituly, právě tak jako nejvyšší úředníci a lékaři. Českým specifikem je středostavovská nová elita bez reálné politické moci, která se odlišuje od tradiční rodové, německy hovořící mocenské elity, dále pak používání českého jazyka a neurozený původ. K zásadní proměně elit došlo v průběhu první poloviny 19. století, během národního obrození. Zprvu dochází ke konfliktům mezi Vídní oddanou šlechtou a skupinou šlechty neloajální vůči centru, zároveň mezi opoziční tradiční elitou a intelektuální elitou česky hovořící. Od roku 1815 do roku 1848 se definuje skupina české elity. Má

pouze autoritu, chybí jí majetek a šlechtický původ. Česká elita se poté následně vymezuje proti šlechtě, zejména německy hovořící. Příslušníci nově vzniklé moderní české elity mají hlavním nosným bodem svého programu vlastenectví. Ve Spor o smyslu českých dějin je období národního obrození popsáno jako rozpor mezi „*mezi faktickým ekonomickým postavením českých zemí, mezi stále zřetelněji se prosazující - i když stále ještě neúplnou - českou národní společností, mezi kulturní, osvětovou a demokratizační produktivností občansko - buržoazních složek této společnosti a jejich skutečnými politickými možnostmi, politickým vlivem a celkovou politickou úlohou českého národa v rámci mnohonárodnostní a - pokud jde o politické elity - v zásadě předkapitalistické, tj. feudální monarchie. Odtud, z této asymetrie mezi skutečným postavením a neúplnými politickými možnostmi, pak rostla potřeba reformulace politických zájmů a orientací. Zde byl i zdroj faktického rozšiřování kulturních a politických aktivit, které posouvaly české státoprávní touhy do jiných souvislostí.*“ (Havelka, 1995, s.1).²⁹

Vyvrcholením emancipačních snah byl vznik Československé republiky v roce 1918. Elity získávají faktickou politickou moc nad „svým“ územím a jsou prozápadně orientovány. Početné skupiny vidí svou šanci v revoluci, která se odehrála v Rusku a měla vliv na vznik komunistické strany u nás. Nedostatečná vertikální mobilita v první republice a téměř žádná cirkulace elit, vede k vytvoření opozičních komunistických elit. Tyto vůdčí síly fungují téměř jako rodová šlechta – komunistická ideologie přechází z jedné generace na druhou, straníci se mezi sebou přátelí a uzavírají manželství. Do vyostřujícího se konfliktu mezi elitami a vůdčími silami zasahuje nástup Hitlera k moci v Německu. Společnost se snaží najít, až na extrémistické výjimky, společnou řeč v postupu při obraně země před vzrůstající agresí německého fašismu.

Přijetí Mnichovského diktátu přináší v očích veřejnosti diskreditaci jak politických, tak i ekonomických elit. Okupace Německem pak definitivní ztrátu

²⁹ HAVELKA, Miloš. *Spor o smysl českých dějin 1895 – 1938*. Praha: Torst, 1995.

víry v prvorepublikový demokratický systém. Dochází k likvidaci elit v různých oblastech života – armádní, vzdělanostní a kulturní. Komunisté a jejich elity se stávají významnou silou v odboji. Po válce je Československo výrazně oslabeno, chybějí elity ve výše uvedených oblastech. Tyto faktory a neschopnost tradičních prvorepublikových politických elit navázat na předválečný stav má důsledek převzetí moci komunistickou stranou 25. února 1948.

Reálně socialistická společnost, která byla budována mezi lety 1948 a 1989 je charakteristická centrální kontrola úzké elity i přes veřejně deklarovanou rovnost. *„Socialistická společnost zůstává i nadále společností, v níž existuje dělba práce, a tedy i mocenská diferenciacce. Socialistická společnost zůstává i po likvidaci třídních protikladů společností z hlediska moci hierarchickou, společností, kde existují subjekty moci a objekty moci. Moc, kterou jsme si pracovníci definovali jako možnost A přimět B, aby v intencích A činil to, co by třeba o sobě, sua sponte, nečinil, se ve své politické formě (moc není kategorie jen politická) jeví jako faktická dispozice k závažnému a závaznému rozhodování, které garantováno možností sankcí usměřňuje život skupiny, popř. celé globální společnosti, jde-li o ústřední moc politickou. Držitelé těchto faktických dispozic tvoří z hlediska politické sociologie zvláštní skupinu či quasi - skupinu, kterou nazýváme »vůdcové«, »představitelé«, »vedoucí činitelé«, »mocenská elita«, »mocenská skupina« apod.“ (Jodl, 1994, s. 115).*

V období mezi válkami tuzemská sociologie zkoumala sociální straty, nicméně explicitně se elitami nezabývala. Existovaly zde dvě soupeřící centra sociologie v Praze a v Brně. Pražská považovala za základ poznání společnosti empirické výzkumy a Brněnská, navazující na Masarykův odkaz, strukturálně - funkční analýzu. Innocenc Arnošt Bláha, který byl hlavním reprezentantem brněnského centra, se ve svých pracích nejprve zabýval malými městy a posléze přechází ke studiu měst velkých. Pro elitu nepoužívá tento výraz, ale hovoří o ní jako o městské buržoazii, nově vzniklé společenské

vrstvě, která má za úkol organizovat práci, spravovat kapitál a stát se nositelkou vědění. Poslední dvě jmenované funkce městské buržoazie z ní dělají hybnou sílu společnosti.

Zdeněk Ullrich, pražský významný sociolog, vidí tehdejší industrializovanou společnost jako stále více se nivelizující v jeden stav a to střední. Elitami jako striktně vymezenou kategorií se Ullrich nezabývá. Během první republiky nebylo prováděno velké množství empirických výzkumů týkajících se struktury tehdejší společnosti zejména z finančních důvodů. Sčítání lidu, provedené v roce 1921, ani další, které se uskutečnilo o deset let později, nedokázalo žádným způsobem zachytit elity a nebylo pochopitelně takto směřováno. Bylo provedeno několik málo jinam směřovaných výzkumů, ovšem na malých a nereprezentativních vzorcích. Nosným tématem prvorepublikového období nebyla problematika sociální stratifikace, ale otázky vlastnictví a povahy národa.

Okupace přinesla nejen uzavření vysokých škol, ale také útlum vědecké sociologické práce. Během krátkého demokratického poválečného období se veškeré dění zaměřilo na znovuoobnovení společnosti. Konsolidace je násilně narušena převzetím moci komunistickou stranou v roce 1948. Nový režim nastolil společně s vládou úzké stranické skupiny jedinou přípustnou komunistickou ideologii. Základem byla premisa, že vláda patří do rukou pracujícího lidu – dělníků a rolníků. Sociologie coby buržoazní věda nebyla systémem podporována, nejvíce byla odsouvána do pozadí během padesátých let a poté v době normalizace po roce 1968. Krátké období Pražského jara bylo nadějí na znovuzkříšení české sociologie. Tyto snahy byly zastaveny v srpnu 1968, kdy po zásahu vojsk Varšavské smlouvy byla zastavena demokratizace komunistické strany. První výzkum sociálních stratifikace uskutečnil v roce 1967 tým Pavla Machonina. Tehdejší společnost, i přes snahy o nivelizaci, se ukázala být jako poměrně stratifikovaná. Bohumil Jungmann na malém souboru zkoumal postoje respondentů, součástí byl i dotaz na představu poměru

uspořádání elita versus masa. K elitě se výslovně přihlásily 4% dotázaných, 52% se cítilo být příslušníky masy, 25% se nezařadilo do žádné sociální skupiny na vertikálním žebříčku.³⁰ Další výzkumy sociální stratifikace proběhly ještě v roce 1978 a 1984, výsledky těchto studií však byly zpracovány až po roce 1989.

V oblasti teorie elit byla v období reálného socialismu publikována v roce 1968 kniha Miroslava Jodla *Teorie elity a problém elity*. Po srpnu 1968 a zavedením tzv. normalizace se M. Jodl dostává do nemilosti nové politické elity. Je postupně vytěsňován z vědeckých kruhů a podpisem Charty 77 se dostává do společenské a vědecké izolace. E. Pecka dokumentuje tehdejší dobu v doslovu knihy těmito slovy: „*Jodlova kniha »Teorie elity a problém elity« vyšla v nakladatelství Akademie věd v roce 1968, později by z pochopitelných důvodů vyjít nemohla. V 70. letech byla zařazena mezi knihy zakázané. Její existence však vypovídá mnohé o době, v níž M. Jodl mohl na jejím ne pro všechny současníky přijatelném tématu pracovat. Bylo to období 60. let, kdy se mnohé měnilo v sociálně politickém klimatu doby a kdy se sociologie, označovaná jako »buržoazní pavěda«, zbavila tohoto úředního označení. Nestalo se to naráz a samo od sebe. Změnu klimatu připravovali mnozí pracovníci ve společenských vědách, mezi nimi na předním místě i M. Jodl.*“ (Jodl, 1994, s.119)

Normalizace, která nastala po vstupu vojsk Varšavské smlouvy byla obdobím, kdy docházelo k upevňování tzv. demokratického centralismu. Byla znovunastolena linie socialismu stalinského typu. Místo proklamované rovnosti byl ve skutečnosti systém postaven na vládě úzké skupině stranických elit. Zatímco masy měly v reálném životě starosti s obstaráváním prostředků běžné denní potřeby a některé zboží bylo pro ně prakticky nedostupné, pro elitu byly k dispozici speciální prodejny. Bylo praktikováno dvojí myšlení - jedno v soukromí a jiné na veřejnosti. Popis totalitní společnosti a jeho atributů mistrně popsal G. Orwell ve svém románu 1984. „*Kdo ovládá minulost,*“ *znělo heslo*

³⁰ JUNGSMANN, Bohumil. *Sebehodnocení a sebeidentifikace*. Pp. 351- 376, in Machonin P. et al. *Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace*. Bratislava: Epona, 1969.

Strany, „ovládá budoucnost: kdo ovládá přítomnost, ovládá minulost“. A přece minulost, svou povahou změnitelná, nikdy změněna nebyla. Všechno, co je pravda teď, je pravda odjakživa a navždycky. Je to docela prosté. Je k tomu zapotřebí jedině nekonečný sled vítězství nad vlastní pamětí. Říkali tomu „ovládání skutečnosti“; v newspeaku se tomu říkalo doublethink.“ (Orwell, 2009, s.97)³¹

3.2. Vznik a vývoj nových elit od konce osmdesátých let 20.století

Rok 1989 znamenal zlom ve vývoji tehdejšího Československa. Z doposud politicky apatické společnosti se nenásilným přechodem k demokracii stává společnost aktivistická. Občané se ve velkém množství účastní shromáždění, stávají se členy nově založených sdružení a hnutí. Noví vůdcové definují požadavky na změnu systému a těch je v hrubých rysech dosaženo velmi brzy. Charakteristickou vlastností je pro nová hnutí a sdružení názorová různorodost, proto tato uskupení nemají dlouhou životnost a transformují se do stabilnějších politických stran. Lídři těchto uskupení krátce po zániku starého režimu požadují rovnost pro všechny, později se společně s utvářením nových elit rétorika umírňuje a některé strany se stávají elitářskými.

V první etapě až do svobodných voleb se elity rekrutují z disentu, ad hoc z mítinků, emigrace nebo jsou reprodukovány elity staré. Na hromadných mítincích jsou představováni, a následně potvrzováni masou, noví vůdcové nejčastěji z řad domácích opozice. Jsou podporováni jednak prorežimní kulturní elitou, tak i umělci, kteří měli zakázané vystupování nebo se vrátili z emigrace³². Do procesu formování mocenské elity se snažili vstoupit i emigranti, ale příliš neuspěli – byly odmítáni jak novými vůdci, tak i zbytkem společnosti. Relativně dobře se reprodukovala bývalá komunistická elita, ve velké části se jí podařilo proniknout do ekonomiky a byla to ona, která získala rozhodující moc

31 ORWELL, George. 1984. Praha: Československý spisovatel, 2009.

32 Symbolem této syntézy byl zpěv národní hymny K. Gottem a K. Krylem na Letenské pláni v roce 1989

ve výrobních podnicích a následně během privatizace je získala do svých rukou. Do politiky zpočátku nezasahovala s vědomím, že získáním ekonomické moci bude později moci ovlivňovat i politiku. Nově vzniklá politická elita se pokusila o získání ekonomické moci až ve chvíli, kdy už staronová elita ovládla klíčové oblasti ekonomiky.

Druhá etapa se datuje od prvních svobodných voleb do parlamentu. Elity byly tvořeny výběrem ve stranách a další část se rekrutovala z bývalých komunistických špiček. V nově vzniklých politických stranách po roce 1989 se začaly tvořit politické a ekonomické elity. Zvolené strany měly za úkol sestavit vládu ČR, SR a federální vládu. Jejich problémem byla nezralost a nevyhraněnost, což mělo za následek, že politické elity byly nestálé, často u nich docházelo k stranickým přestupům. Dalším problémem byla stále více sílící otázka národní emancipace Slovenska. Centrální model federace byl pro slovenské elity nepřijatelný a společně s českými elitami hledali východiska, avšak neúspěšně. V roce 1992 došlo k rozdělení Československa na dvě samostatné republiky.

Třetí etapa začíná se vznikem samostatné České republiky a pokračuje až do dnešních dnů. Vznikají nové české elity, část slovenských přichází do ČR a stávají se součástí místních elit. Nové elity jsou tvořeny v podmínkách samostatné republiky výběrem ve stranách, v občanských sdruženích a likvidací stranických elit mezi sebou i uvnitř politických stran. Výběr elit uvnitř stran a sdružení byl bez stanovených požadavků, tito lidé neměli zkušenosti s vysokou politikou, proto dochází k jejich poměrně časté výměně. Dalším důvodem výměny elit jsou výsledky voleb, zejména v případě výhry opozice. Spolu s vytvářením koaliční vlády jsou odstraňováni i stranami dosazovaní vysocí státní úředníci a mění se složení dozorčích rad ve státních podnicích.

3.2.1. Elity politické

Podle P. Machonina a M. Tučka³³, politická elita obsahuje i podskupinu, tzv. správní elitu – byrokracii. Jednou z hlavních podskupin je však mocenská elita, tj. ta, která vládne, zajišťuje přijímání zákonů a případně je schopna si vynutit jejich plnění násilím. Druhá podskupina je politická elita, která nemá moc, ale usiluje o ni. Dále tvrdí, že pro nově se koncipující demokracii je charakteristická fragmentizovaná, heterogenní elita, pro rozvinutou demokracii pak elita konsensuálně homogenní. Po změně režimu v demokratický, v průběhu třech let, došlo podle nich k výrazné cirkulaci elit a k menší reprodukci: *„V období od listopadu 1989 (od počátku „sametové revoluce“) do ledna 1993, tj. počátku nově vytvořeného samostatného českého státu, došlo k téměř úplné výměně politické elity, a zejména jejího jádra, tj. elity mocenské. Příčinou této výměny byly jak vnější politické trendy a tlaky a sociálně ekonomické procesy, tak vnitřní procesy sociálně ekonomické a výrazné politické aktivity domácích sil... Ani ti z příslušníků vládnoucí politické elity, kteří patřili v minulosti k členům komunistické strany, nepatřili do její nejvyšší nomenklatury. Tak se, při vší nenásilnosti a pokojnosti uskutečněných přeměn, uplatnil při formování nové mocenské elity revoluční princip zásadní kvalitativní přeměny, „replacementu“, tj. nahrazení staré elity novou. Zrodila se nová struktura politické elity. Především pravicoví političtí aktivisté a lidé vůči pravici loajální – při spolupráci pravicově centristických lidovců – se stali příslušníky mocenské elity na centrální úrovni.* (Machonin, Tuček, 2002, s. 16, s. 20)

P. Machonin a M. Tuček dále tvrdí, že pro politickou elitu je v letech 1989 – 1992 charakteristická fragmentovanost a heterogenost, po vzniku samostatné České republiky pak dochází k ještě většímu rozdrobení elit. Tato nehomogenita je podle nich příčinou vzniku politické krize v roce 1997.

³³ MACHONIN, Pavel, TUČEK, Milan. *Zrod a další vývoj nových elit v České republice*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2002.

3.2.2. Elity ekonomické

Po listopadu 1989 se společně se změnou politického systému radikálně změnila i ekonomika – ze státní, centrálně plánované na tržní, založenou na svobodné soutěži podnikatelských subjektů. Docházelo k zakládání drobných živností, středních podniků, malé, velké a kupónové privatizaci.

P. Machonin a M. Tuček uvádí, že na rozdíl od politických elit, došlo ve výraznějším měřítku k reprodukci ekonomických elit bývalého režimu v elity nové. Příslušníci bývalých elit využili svého postavení v socialistickém Československu, sociálních sítí a také informací, které o podnicích měli. V pozicích manažerů státních podniků zakládali soukromé firmy, se kterými uzavírali fiktivní smlouvy o poradenství a odsávali z nich tímto způsobem kapitál. Dalším způsobem bylo zakládání dceřiných společností státních podniků, ovšem v soukromých rukách, které využívaly prodejních sítí matek.

„Na rozdíl od elity politické se strukturální a personální přeměna „staré“ celonárodní ekonomické elity v novou proti původním předpokladům neoliberalů značně protáhla a dodnes není zcela dokončena.. . tento jev souvisí i s tím, že nová ekonomická elita vznikala spíše přirozeným vývojem elity staré a jejím postupným doplňováním, než náhlou změnou, odpovídající teorii cirkulace, popř. její modifikaci, teorii „replacementu“, tj. jednorázové výměny. Platí to zejména o manažerech v průmyslu a jejich kádrových rezervách, kterých bylo dostatek a kteří si ze státního socialismu přinesli kvalifikaci převážně technologického zaměření a méně se vyznali v otázkách ekonomicko - finančních a v nových možnostech organizace. Naproti tomu na místa v sektoru financí, informatiky a jiných odvětví moderních služeb nastupovali častěji lidé mladí, kterým však naopak scházela praktická zkušenost z řízení.“
(Machonin, Tuček, 2002, s. 25).

3.2.3. Elity kulturní

Mezi příslušníky kulturní elity lze zařadit nejuznávanější osoby z různých oblastí kulturního života – spisovatele, novináře, umělce, vynálezce, pedagogy, vědce, duchovní, filozofy a další, nicméně nejdůležitější částí tvoří interpretativní část – herci, moderátoři, baviči, aj. V souvislosti s masovým rozšířením sdělovacích prostředků vznikla nová kategorie interpretačních umělců – tzv. celebrity. *„Co vlastně jsou tyto celebrity? Jsou to jména, která nepotřebují žádné bližší určení. Počet lidí, jimž jsou celebrity známy, natolik převyšuje počet těch, které ony samy znají, že není třeba přesnějšího označení. Ať přijdou tito význační jedinci kamkoli, každý je hned pozná, a nejen to, všude se jim dostává uznání provázeného vzrušením a posvátnou úctou. Cokoli celebrity udělají, vzbudí veřejný ohlas. Po nějakou dobu jsou téměř neustále materiálem pro sdělovací prostředky a zábavní zařízení. A když tato doba uplyne — což se musí stát — a celebrita zůstane i nadále naživu — což se může stát — snad se někdo tu a tam zeptá: „Pamatujete se na něho?“ A přesně to míníme slovem celebrita. (Mills, 1966, s. 100). V dnešní době masových médií jsou to právě celebrity, které definují normy společenského života. Skutečné kulturní elity jsou v pozadí, protože nejsou mediálně zajímavé.*

Po roce 1989 došlo mezi kulturními elitami k reprodukci i k cirkulaci. Cirkulace souvisí s generační obměnou a také s neakceptovatelností části těchto elit pro přílišné sepětí s bývalým režimem. Část elit se reprodukovala i do demokratického systému, což bylo většinou dáno setrvačností podpory mas a většinou apolitickým chováním této části před rokem 1989. Dalším nezanedbatelným faktorem, který působil na kulturní elitu byly výrazné změny ekonomických podmínek a financování kultury. Ze státně monopolního se přešlo k vícezdrojovému financování v konkurenčních podmínkách trhu. Spíše než kvalita se určujícím stal ekonomický profit. Spolu s politickým pluralismem přišel i pluralismus kulturní – neexistující stranou definované a upřednostňované směry a tak se kromě ryze komerčních, začaly objevovat i kvalitní amatérské

nebo nevýdělečné projekty. Oblast kultury je natolik široká, že její uchopení je velmi obtížné. „*Platí to především o problematice vnitřní strukturace kulturní elity a jejího vztahu k elitě ekonomické a politické. Věcně podmíněné rozdíly mezi duchovní elitou světskou a náboženskou, vědeckou, technickou, humanitní a uměleckou, mezi tvůrci a šířiteli myšlenek (k posledním patří již zmínění pracovníci sdělovacích prostředků), mezi spíše duchovně a spíše pragmaticky orientovanými obory (k posledním patří nejen učitelé, lékaři a techničtí tvůrci, ale také již výše zmíněná podskupina intelektuálů–byrokratů), stejně jako zde obzvláště silné rozdíly generační vytvářejí ovšem přebohaté pole diferenciací a třecích ploch, podél nichž mohou vznikat rozštěpení vytvářející napětí a přispívající k fragmentaci spíše než k duchovnímu sjednocování, a to už v základních otázkách.*“ (Machonin, Tuček, 2002, s. 28).

3.3. Vývoj elit od devadesátých let 20.století

V průběhu první, československé, fáze sametové revoluce a v okamžiku vzniku nového českého státu se u nás střetly dvě krajní koncepce nového sociálněekonomického uspořádání – marxismus a liberalismus.

Marxisté a přívrženci státního socialismu se snažili v obraně, v níž se v důsledku změny světového i domácího poměru sil ocitly, vyrovnat s nepochybnou porážkou sovětského bloku a státně socialistického uspořádání. Někteří racionálně myslící lidé uvnitř komunistických stran porážku otevřeně přiznali a na tomto základě se pokoušeli hledat její příčiny a snažili se z toho vyvodit závěry, jak přiblížit marxistické myšlení realitě. Příčinu tohoto neúspěchu shledávali v mechanickém převzetí sovětského modelu s jeho nihilistickým vztahem k demokracii, tržní ekonomice a postindustriální modernizaci. V případě dalšího směřování vývoje se přiklonili v zásadě k transformačnímu pojetí. Po určitém vedení sporů a váhání se politické síly, které byly schopny takového racionálního myšlení, připojily k demokraticko – socialistickému či sociálně demokratickému hnutí.

Část levicově orientovaného obyvatelstva v období transformace podporovala komunistickou stranu, větší šanci a orientaci v probíhajících procesech získala po vnitřní konsolidaci a prudkém nástupu v letech 1993-1998 česká sociální demokracie (ČSSD). *„Ta se ovšem programově distancovala od fatalistické představy zákonitě nutného přechodu od kapitalismu k socialismu a vybrala si orientaci v duchu demokratického sociálního reformismu s modernizačními inovacemi, nevylučujícím podkapitalistickou orientaci, zkrátka realistickou transformační koncepci. Ve své snaze prosadit evropskou integraci a snaživě vyhovět požadavkům, které na pouze středně rozvinuté nové členské země klade Evropská unie, se v posledním období vydala na cestu radikální úsporné politiky (v zájmu evropské konkurenceschopnosti) a- poněvadž nemá dostatečnou parlamentní podporu pro skutečně sociálně demokratickou politiku, připustila, aby se – v rozporu s jejím programem – břemena fiskální reformy rozložila nerovnoměrně, spíše v neprospěch nižších vrstev. Tím se, ostatně jako mnohé jiné evropské sociálně reformní strany dostala do rozporu se zájmy svých voličů.“* (Machonin, 2005, s. 145).

Konečná tvář české ekonomické a sociální reformy v letech 1991-1997 byla inspirována zřetelně artikulovanými podněty ze zahraničí, jejichž základem byl tzv. Washingtonský konsensus.³⁴ Právě tato dohoda byla patrně rozhodující pro příklon české pravice a jejich teoretiků ke koncepci přechodu od socialismu ke kapitalismu. *„Žáci neoliberalních ekonomů (Klaus, Ježek, Dyba, Balcerowicz, Bokros, Mikloš, Gajdar, Čubajs, Javlinskij a další) se propracovali na čelná místa politických a ekonomických systémech a postarali se o to, aby se principy těchto doporučení staly základem hospodářské politiky liberálně orientovaných postsocialistických vlád.“* (Machonin, 2005, s. 146)

Tyto obecné postupy ekonomické reformy a její sociální důsledky byly

³⁴ *Washingtonský konsensus* – ujednání vedoucích světových ekonomických institucí, vytvoření ve své původní podobě v letech 1989 – 1990. Byl uplatněn ve většině postsocialistických zemích za přispění západních ekonomických expertů, ještě v poněkud redukované podobě, kladoucí důraz na rychlost liberalizace, stabilizace a privatizace.

uplatněny ve zprvu československém a na tutéž hospodářskou politiku navazujícím českém případě, která vyplývala z jádra neoliberalní koncepce. Hlavní charakteristiky této neoliberalní české transformace byly založeny na opatřeních, které doporučoval doporučených v rámci tzv. Washingtonského konsensu. Jednalo se především o privatizaci a podporu rozvoje soukromého sektoru, o reformu právního řádu, liberalizaci zahraničního obchodu a liberalizaci cen. Díky uplatnění této koncepce došlo k urychlení liberalizace výroby a trhu, zrušení státních dotací, otevření domácího trhu zahraničním subjektům, což vedlo bezprostředně vedlo k nevýhodnému stanovení kursu české měny vůči měnám zahraničním a ve svých důsledcích se rse rovnalo jednorázově provedené měnové reformě a náhlému poklesu životní úrovně obyvatelstva. Dalším faktorem byla urychlená a právně nedostatečná privatizace drobné výroby, služeb, většiny velkých státních podniků, zrušení státního řízení ekonomiky a celého systému plánování. *„Obhajoba mimořádné rychlosti a razantnosti částečně etatistických-administrativně založených, částečně spontánně zainteresovanými subjekty realizovaných privatizačních kroků je ponechána novému zaznění liberálních axiomů: důvěra v pluralitní společnost, pochopení evolučního charakteru kapitalistického systému, odmítání sociálního inženýrství apod. Negativní důsledky takového postupu jsou buď zamlčovány, nebo chápány jako vedlejší negativní efekt správné cesty.“* (Machonin, 2005, s. 148).

Další rychlý rozvoj finančních a hospodářských institucí tržního charakteru, které nahradily státně socialistický aparát celostátního hospodářského plánování a řízení se staly banky, burzy, pojišťovny, privatizační fondy, hospodářské komory, zaměstnavatelské asociace apod. Rychlá povaha tohoto vývoje měla za následek jeho nadměrnou nákladnost a snadné podléhání prospěchářským a korupčním tlakům.

Díky těmto ekonomickým opatřením, která byla uskutečňována v tak zuřivém tempu, kdy nebylo možné věnovat pozornost jejich objektivnímu obsahu, došlo k poměrně rychlému přesunu pracovní síly z primárního a sekundárního

oborového sektoru do sektoru služeb a následnému rozvoji informatizace, k objemnému dovozu modernějšího spotřebního zboží i služeb. V tomto případě však nemohlo dojít k rozvoji vzdělávací soustavy, k široké technologické rekonstrukci výrobních zařízení a vědy. Tyto změny vedly v České republice k významným sociálním změnám, mezi které můžeme zařadit vznik maloburžoazie, skupiny malých a středních podnikatelů a dále vytvoření vyšší ekonomické elity (vlastníci a správci velkého kapitálu, manažeři velkých společností) v neprospěch nekvalifikovaného či kvalifikovaného dělnictva a části středních odborníků.

„Na první pohled má soustava v zásadě neoliberálních opatření a jejich důsledků jistou logiku, diktovanou potřebou co nejrychleji uskutečnit přechod od příkazové a rovnostářské ekonomiky a sociální struktury k ekonomice tržní, sociálně diferenciované a efektivní. Avšak tyto změny se odehrávaly v podmínkách podkapitalizovaných ekonomik, příznačných pouze pro polobohaté a polomoderní postsocialistické země středoevropského typu, z nichž některé (např. Polsko či pobaltské země) byly výrazně vyčerpány předchozím vývojem za státního socialismu.“ (Machonin, 2005, s. 149). Tyto faktory si zřejmě uvědomovali tvůrci české ekonomické reformy a tak se pokusili čelit jí uplatněním několika specifických českých forem realizace. Forma této realizace probíhala v kombinaci dvou postupů a to: kupónové privatizace bez náhrady a státně byrokratického přidělování podniků. *„Oba dva tyto postupy přinesly i dva závažné sociální efekty: v řadě případů hra s kupóny a za ně nabytými akciemi posloužila jako jeden ze zmírňujících polštářů, kompenzujících sociální pokles relativně širokých vrstev a levně a rychle, bez větších obtíží nabyté střední i velké majetky středních i velkých podnikatelů a správců většinou současně i manažerů privatizovaných ekonomických jednotek, napomohly k vytváření národní buržoazie, včetně ekonomické elity.“* (Machonin, 2005, s. 150). Stejnému účelu posloužilo i pobízení finančních ústavů, k poskytování laciných úvěrů, jejichž pomocí se uskutečňovala realizace přesunu majetku a to ve směrech oficiálními privatizačními záměry, ve smyslu nemorálního obohacování jedinců i skupin různých zbohatlíků. Takovéto procesy podnítil rozmach tzv. privatizačních fondů, které zacházely se svěřenými

akciemi účastníků kuponové privatizace jako se zdrojem vlastního kapitálu určeného k obohacení. Tento jev se dostal do podvědomí populace pod názvem „tunelování“. Majorita českých specifičností nezapadla příliš do ryze čistého neoliberálního modelu přechodu od státního socialismu ke kapitalismu, díky snaze o přílišnou rychlost realizací, souvislostí kuponové privatizace, neuspokojivým právním ošetření, značný rozsah nezákonných a nemorálních jevů, přehnaná sociální rozdílnost se v závěru staly brzdou celé české ekonomické transformace.

V České republice byly zdánlivě velmi promyšlené, mezinárodními institucemi a odbornou veřejností zprvu usilovně podporované postupy české privatizace přes náhlý pokles životní úrovně přijímány o něco déle jako nezbytné utahování opasků, který v nejbližší době způsobí pozitivní obrat. Tento obrat se po vytvoření samostatného státu s využitím prozatímních výhod na určitou, poměrně krátkou dobu i dostavil.

3.4. Výzkumy elit od devadesátých let 20.století

První výzkum elit po roce 1989 realizoval v roce 1994 Milan Tuček jako součást mezinárodního projektu pod vedením I. Szelényim a v ČR P. Matějů. Výsledky výzkumů byly zveřejněny v roce 1996³⁶ P. Machoninem, M. Tučkem a v roce 1997 publikoval P. Matějů vlastní rozbor dat. Studie dospěly v hlavních bodech k stejným závěrům. Metoda šetření byla formou rozhovoru na základě mezinárodně standardizovaných dotazníků starých a nových politických, ekonomických a kulturních elit. Kvalitních výsledků se podařilo dosáhnout u ekonomických, částečně i u politických elit. Výsledky výzkumu u kulturních elit jsou spíše informativního rázu vzhledem k nedostatečně reprezentativnímu vzorku respondentů.

³⁶ MACHONIN, Pavel, TUČEK, Milan. *Česká společnost v transformaci*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 1996.

Ekonomické elity byly zkoumány na vzorku 867 respondentů, vlastníků nebo manažerů velkých podniků. Novou ekonomickou elitu tvořilo 57% respondentů, 33% staré i nové elity a 10% pouze stará elita, která již v době výzkumu v ekonomice nepůsobila. P. Machonin a M. Tuček došli k výsledku, že takřka 2/5 ekonomických elit v roce 1994 patřilo k elitám i za socialismu, pouze 15% opustilo po roce 1989 ekonomickou elitu. Své poznatky shrnují: *„Dominantní většina manažerů a vlastníků velkých podniků – více než 90 % – za státního socialismu buď patřila do ekonomické elity, popř. do jejích kádrových rezerv, nebo sbírala zkušenosti na nižších řídicích pozicích pro budoucí kariéry.“* (Machonin, Tuček, 2002, s. 43).

Nové politické elity tvořil soubor 131 respondentů, zástupců mocenské elity a opozice v poměru 42 ku 33, zbytek tvořili předáci odborů a představitelé vysoké státní byrokracie. Věková struktura nových elit z řad vlády i opozice byla následující – 47% do věku 45 let, 42% 45 - 55 let, 11% nad 55 let. 27% starých elit tvořili lidé nad 60 let. Co se týče vzdělání, 83 % nových elit mělo vysokoškolské vzdělání, zatímco předlistopadovou elitu tvořili z velké části lidé původně pracující manuálně v dělnických profesích. U nových elit došlo ke kompletní obměně personálních struktur, výrazné změně sociální skladby a hlavně ke skokovému zvýšení stupně vzdělání.

Soubor nových kulturních elit tvořilo 277 respondentů, z toho 32% patřilo ke starým kulturním elitám. Zásadní rozdíl mezi novou a starou kulturní elitou je původní profese, ta u nové elity již není dělnická. Zjištěná data ukazují, že došlo částečně k reprodukci a částečně k cirkulaci kulturních elit.

Otázkou podle P. Machonina M. Tučka je proč došlo u ekonomických elit spíše k reprodukci a u politických k cirkulaci. Jedním z možných vysvětlení je *„ zjevně výraznější sepětí ekonomické elity se státně socialistickou minulostí, kde se začínaly rozvíjet její kariéry a kde získávala své zkušenosti z*

ekonomického působení.“ (Machonin, Tuček, 2002, s. 44)

Subjektivní postoje elit zkoumal v letech 1994, 1996, 1997 a 1998 STEM - Středisko empirických výzkumů pod vedením L. Konvičky.³⁷ Vzorek čítající nejméně 400 respondentů byl vybrán záměrně a tudíž byl nereprezentativní.

Některé ze získaných poznatků:

- zvyšování průměrného věku z 42 let v roce 1993 na 45 a 46 v dalších šetřeních
- stabilně vysoký podíl mužů kolem 86%
- vysoký, 85% podíl vysokoškoláků
- vzrůst počítačové gramotnosti na 99% v přístupu k počítači
- světské založení elity – 26% věřících a 64% ateistů v roce 1998
- podíl komunistů 37% oproti běžné populaci, kde byl podíl 24%, původ z komunistických rodin dokonce u 50% elit

Postoje a hodnotové orientace:

- pro nadějně očekávání v průběhu následujících 12 měsíců se vyjádřilo v roce 1994 a 1996 75% respondentů, 51% v roce 1997 a 47% v roce 1998
- ekonomická spokojenost v roce 1994 – 72%, 1996 – 69%, 1997 - 26%, 1998 – 15%
- spokojenost s vlastní životní úrovní 1994 – 85%, 1996 - 84%, 1997 – 66% a 1998 - 72%

Výzkum L. Konvičky shrnuje P. Machonin a M. Tuček takto : *„Celý blok údajů o postojích v letech 1994–1998, resp. i 2001 podporuje názor, že česká společenská elita se ze společenské skupiny, zpočátku víceméně odpovídající na potřeby doby a těší se i vysokému stupni důvěry většiny obyvatelstva*

³⁷ KONVIČKA, L. *Názory a postoje představitelů společenských elit v České republice a Slovenské republice*. Praha: STEM., 1997.

(kromě zprvu roztráštěné, avšak opozičně naladěné menšiny) postupně vyvinula nejprve ve skupinu silně petrifikovanou, úporně bránící své pozice a postupně ztrácející důvěru značné části obyvatelstva, a to jak nižších, tak části středních vrstev, jak o tom svědčí volební výsledky i volební preference ve výzkumech veřejného mínění. (Machonin, Tuček, 2002, s. 47).

P. Machonin a M. Tuček se v závěru zamýšlí do jaké míry došlo k reprodukci, cirkulaci nebo jednorázové výměně – replacementu v procesu koloběhu elit a následně hodnotí vnitřní vývoj elit. *„Společenská realita je i v tomto případě mnohem bohatší a komplexnější, než může předvídat jakákoli teorie. Naše zkušenost především ukazuje, že tendence jak ke kontinuitě, k „přirozené“ reprodukci dřívějších sociálních struktur, včetně kompozice elit, tak k diskontinuitě s jistými možnostmi návratů k tradičním životním osudům jednotlivců i rodin skutečně existují jako reálné společenské jevy.“ (Machonin, Tuček, 2002, s. 48).*

V letech 1994 až 1995 provedl sociolog Vladimír Andrlé výzkum formou autobiografického životopisného vyprávění na vzorku 50 respondentů, postkomunistických podnikatelů. Výsledky prezentoval v roce 1999.³⁸ Svůj výzkum koncipoval na základě protikladu prožitě, osobní zkušenosti a historie státu a jeho sociálního vývoje, „malá“ versus „velká“ historie.

Andrlé uvádí, že v některých případech respondenti neuvedli svůj třídní původ a domnívá se, že důvodem jsou obavy, že pokud uvedou dělnický, budou spojováni s komunistickým režimem. Tuto domněnku podpořil i fakt, že respondenti, kteří původ sdělili, pocházeli z jiných, než-li dělnických a chudých vrstev. Zajímavým poznatkem, ke kterému Andrlé došel je ten, že respondenti z podnikatelské elity měli výborný „předkomunistický“ původ a byli úspěšní v získávání elitních pozic i za komunistického režimu. Na tomto výsledku je možné vyvrátit obecně přijímaný názor, že kariéru bylo možné udělat jen se

³⁸ ANDRLE, Vladimír. *Nepotopitelná třída: Rodinné zázemí v sebeprezentaci českých postkomunistických podnikatelů*. Praha: Biograf, s. 18-19, 41-60, 1999.

správným, tedy dělnickým původem. Andrlé shrnuje data výzkumu ve vývod, že u nás existuje tzv. nepotopitelná třída, která má buržoazní kořeny a je schopná se etablovat a profitovat jak v komunistické, tak i v znovuobnovené kapitalistické společnosti. Příčinu vidí v rodinném, sociálním kapitálu, který se dědí z generace na generaci a zajišťuje dětem vysoké vzdělání, kontakty a zároveň v umožnění patronace za komunistickým režimem, kdy někteří účastníci výzkumu uvedli existenci osob, které je ochraňovali.

Zatím poslední výzkum v oblasti elit provedli od října 2003 do ledna 2004 Pavol Frič, Martin Nekola a Libor Prudký. Výsledky zveřejnili v roce 2005 v průběžné zprávě z výzkumu *Elity a modernizace*.³⁹ Respondenti byli vybíráni tak, aby reprezentovali jednotlivé druhy elit a vybrané regiony – Prahu, Královohradecký, Moravskoslezský kraj a centrální úroveň. Politické elity na centrální úrovni byly vybrány oslovením členů vlády, jejich náměstků, členů obou komor parlamentů a vedení parlamentních stran. V regionech se postupovalo jako u centrální úrovně shora – dolů, od hejtmanů na úrovni kraje a od primátorů na úrovni obcí níže. Ekonomické elity byly vybírány oslovením představitelů 150 nejvýznamnějších firem, mediální elity z managementu a představitelů celoplošných televizí, rozhlasu a celostátních tištěných medií. Duchovní elity ze vzdělávacích institucí, kultury, vědy a církví byly vybrány z představitelů předem daných institucí na centrální úrovni. Tazatelé prováděli výzkum formou rozhovoru na základě vypracovaného dotazníku. Úspěšnost dotazování podle úrovně působnosti i podle typu elit byla v průměru 61%, na centrální úrovni 62%, v Praze 55%, v Královohradeckém kraji 73% a v Moravskoslezském kraji 60%.

Komparací názorů veřejnosti a elit v souvislosti s modernizací země bylo zjištěno, že jak veřejnosti, tak i elity podobně odpovídají na otázku, zda by tuzemské hospodářství mělo být na úrovni nejvyspělejších zemí Evropské unie – rozhodně a spíše souhlasí 90% veřejnosti a 94% elit. Jako

³⁹ FRIČ, Pavol, NEKOLA, Martin a PRUDKÝ, Libor. *Elity a modernizace. Průběžná zpráva z výzkumu*. Praha: UK FSV CESES, 2005.

vzory byly elitami nejčastěji uváděny Německo, které zmínilo 18,3% a další zemí, která by měla sloužit jako vzor je Švédsko s 16,1%. Velké země jádra EU jako vzor dalšího vývoje pro ČR vidělo 46% elit a skandinávské země 36% elit. Rozhodně a spíše souhlasily jak elity - 74%, tak i veřejnost - 80% s tezí, že ČR chybí společná vize rozvoje pro všechny obyvatele země. Na otázku, kam se dostane ČR během 10- 15 let odpovědělo 70% elit a 50% veřejnosti, že budeme mít alespoň trochu lepší pozici, než-li dnes. Směřování země by podle 29% veřejnosti a 7% elit by měly být výhradně materiální cíle, postmateriální pro 9% veřejnosti a 30% elit a smíšené uvedlo 65% veřejnosti a 63% elit.

Cesty k sociokulturní a technické inovaci by měly podle 51% veřejnosti a 59% elit vést smíšeným způsobem, tzn. rozvojem vědy a techniky na jedné straně a zároveň rozvojem kultury, důvěry a sociální soudržnosti. Proč by mělo Německo a skandinávské země sloužit jako vzor pro ČR odpovědělo nejvíce, 32% elit, pro jejich příkladný technicko – ekonomický rozvoj, zároveň 30% elit uvedlo, že příčinou našeho zaostávání je špatný stav ekonomiky a zastaralá technologie, 20% z nich vidí příčinu zaostávání ve špatné legislativě, pravidel fungování a korupci. Specifickým přínosem ČR pro EU by podle 31% elit mělo vzdělávání, věda, výzkum, technika a podle 23% kreativita, zručnost, flexibilita.

Ohledně postavení naší země v EU by podle 86% elit by se ČR měla snažit získat co nejvíce kompetencí a co největší podíl na rozhodování v EU, podle 70% elit by ČR měla především usilovat o zachování státní suverenity. Roli ČR jako průkopníka větší otevřenosti EU vůči globálním ekonomickým trendům vidí ano nebo spíše ano 54% elit, 76% by prosazovalo soustředění se na vybrané politiky EU a stát se v této oblasti nepostradatelným specialistou. Podle 65% elit by ČR měla jít s hlavním názorovým proudem a těžit z pověsti vzorného člena.

Studie dále ukázala, že elity nejsou v očích veřejnosti legitimní a spíše než na obecný prospěch, hledí na svůj osobní. Tuto tezi potvrzuje otázka

položená veřejnosti – Do jaké míry jsou platné následující výroky pro současnou ČR? 70% rozhodně a spíše nesouhlasí s tvrzením, že zde panuje férová a otevřená hospodářská soutěž, 72% si spíše nebo nerozhodně nemyslí, že v ČR probíhá otevřená a férová soutěž politických stran a 77% se domnívá, že je vysoká korupce ve státní správě. Oproti tomu elity jsou z 81% spíše nebo velmi spokojeny s polistopadovým vývojem v ČR a velmi či spíše nespokojeny z 64% s celkovou politickou situací v ČR. 59% veřejnosti a jen 35% elit rozhodně nebo spíše souhlasí s tvrzením, že vývoj naší společnosti se dostal mimo kontrolu řídicích orgánů. 63% veřejnosti a 43% elit se obává, že ČR hrozí ovládnutí země malou skupinkou politiků podplacených velkými firmami.

Elity ve svém sebehodnocení ze 70% nesouhlasí s tvrzením, že za své postavení vděčí známostem a korupci, ale 64% z nich paradoxně přiznalo, že jsou příliš svázány sítí známostí a protislužeb. Dále se z 80% domnívají, že jsou schopny mobilizovat společnost v zájmu lepší budoucnosti všech, 59 % má dostatečnou vůli modernizovat zemi a 86% nesouhlasí s tvrzením, že i kdyby chtěly, nemohou na směřování země nic změnit. Rozdílné názory mají veřejnost a elity na vliv světových mocností na vývoji ČR. 68% veřejnosti rozhodně a spíše souhlasí s tvrzením, že vývoj ČR je předurčen světovými mocnostmi, oproti tomu 61% elit spíše nebo rozhodně s tímto tvrzením nesouhlasí.

Čísla získaná ze studie ukazují, že elity v pohledu veřejnosti ztrácejí své pozice a toto je názor i části elit. Spíše nebo určitě ano si 49% elit myslí, že se napětí mezi nimi a společností zvyšuje, 31% spíše nebo určitě toto nemyslí a 20% elit žádné napětí nepociťuje.

Studie rovněž zkoumala rozdíly mezi jednotlivými skupinami a typy elit. Z celkem 826 respondentů bylo 17% politických, 18% ekonomických, 21% mediálních, 21% správně samosprávních a 23% vědeckých, kulturních a církevních elit. 60% bylo z centrální úrovně, 9% z Prahy, 16% z Hradce Králové a 15% z Ostravy. Nejvíce sympatií elit k politickým stranám uvedlo 34% k ODS,

15% k ČSSD, 23% žádné a 12% jiné nebo neuvedlo. Nejčastěji je v řadách elit zastoupen muž v 73% s vysokoškolským vzděláním z 83%. Průměrný věk českých elit je 47 let, nejnižší mají mediální elity – 41 let, ekonomické - 46 let, politické - 48 let a nejstarší elity jsou z oblasti vědy, kultury a církví s průměrem 52 let. Rozdíl ve věku na regionálních a centrální úrovni není rozdílný.

V hodnotových preferencích elit za velmi či spíše důležité uvedlo 98% shodně práci a rodinu, 95% přátele a známé, 72% volný čas, 56 % politiku a pouze 26% náboženství. Oproti tomu veřejnost za velmi nebo spíše důležité považuje 87% práci, 96% rodinu, 90% přátele, 84% volný čas a jen 19% politiku a 16% náboženství. 52% veřejnosti se domnívá, že problémy občanů by měl řešit stát a ne občané, s tímto výrokem nesouhlasí 80% elit. S výrokem, že jistota a blahobyt jsou důležitější než-li svoboda, nesouhlasí 62% veřejnosti a 90% elit. Za zákaz politické činnosti cizinců se vyjádřilo 54% veřejnosti oproti 82% elit, které nesouhlasí. 76% veřejnosti si myslí, že by se měly snížit rozdíly v příjmech, 73% elit si to nemyslí. 50% veřejnosti se domnívá, že je nejlepší žít v klidu a nevybočovat z řady, aby se člověk nedostal do zbytečných problémů, 92% elit se s tímto názorem neztotožňuje.

Elity cítí celkem silnou přináležitost k místu – 84% silnou nebo velmi silnou k svému městu, obci, 74% se svým krajem nebo regionem k ČR 92%, 73% k Evropě. Veřejnost se silně nebo velmi silně identifikuje v 72% ke svému městu, obci, 65% s krajem nebo regionem 68% s ČR a 52% s Evropou.

ZÁVĚR

Cílem této bakalářské práce byla analýza elit, jejich teorií a výzkumů v České republice. Základem pro tuto problematiku jsou klasické teorie Nietzscheho, Moscy, Pareta a Michelse, které měly zásadní vliv na vývoj teorií od 20. století do současnosti ve světě. U nás byl vývoj sociologie a tudíž i teorie elit přerušen na dlouhých 41 let, od roku 1948 do listopadu 1989. Výjimku tvořilo krátké období obrody režimu v sedmdesátých letech, kdy kromě třídně koncipované teorie Marxe, mohly být publikovány i jiné práce, např. M. Jodla. Od roku 1990 dochází k postupné restauraci sociologie a teorie elit získává na oblibě.

Teorie i výzkumy elit se však setkávají se zásadním problémem a tou je definice či vymezení elit. Lze konstatovat, že jedinou empiricky měřitelnou kategorií je ekonomická elita i u té se však jen velmi těžko definuje hranice. Ovšem jak naložit s ostatními, penězi neměřitelnými kategoriemi elit? Podíváme-li se kolem sebe, vidíme v různých oblastech společenského života, že neexistuje pouze politická, ekonomická a kulturní elita, ale i vojenské, duchovní, intelektuální, profesní, morální a jiné elity. Podle Jana Kellera se elity dělí na pomocnou a diskrétní. Diskrétní je ta, kterou nikdy nepotkáme a tudíž je rovněž velmi těžko uchopitelná. Proto si dovoluji tvrdit, že při výzkumu elit nejen ve světě, ale i u nás je nutné si ponechat jistý odstup. Jen velmi těžko stanovíme hranice elita x neelita a obtížnějším úkolem by bylo zkoumání nerovností u samotné elity. Podle Kellera jsme dnes přešli od fáze nerovnosti, ve fázi nesouměřitelnosti, kdy se pomocná elita (manažeři, ředitelé, mediální hvězdy) astronomicky vzdálila od neelit, jaká je pak sociální distance elit diskrétních od neelit? Problémy ve výzkumech jsou jen odrazem nejednotnosti definic elit a jejich potřebných atributů u současných teorií elit.

Pro výzkum nejzajímavějším obdobím byl přechod od totalitního k demokratickému systému. Badatelé zkoumají, zda došlo k reprodukci, cirkulaci

nebo jednorázovému replacementu elit. Machonin a Tuček dochází k závěru, že reálně došlo ke kombinaci všech tří - u politických elit spíše k cirkulaci až replacementu a u ekonomických k reprodukci. K reprodukci došlo v ekonomické sféře i podle Andrlého, přínosem jeho studie je posun hlouběji do historie – reprodukce elit buržoazních v komunistické. Ivo Možný vidí důvod přechodu v rodinném základě, podle jeho slov starý režim nevyhovoval už nikomu, zejména elitě. Přiklání se také k reprodukci ekonomických elit – ty potřebovaly transformovat sociální a kulturní kapitál v ekonomický a ten také okázale konzumovat, což za bývalého režimu nebylo možné

Podle mého názoru lze popsat výsledky formování ekonomických a politických elit v České republice až do současnosti jako častou výměnu politických elit i během jednoho volebního období. Vzhledem k nutnosti utváření koaličních vlád jsou vyvolávány neustálé mocenské boje uvnitř stran samotných i vládních koalic a z toho vyplývající neschopnost se věnovat příslušné agendě. P. Machonin a M. Tuček v této souvislosti hovoří o fragmentizaci politických elit. Dále dochází, vzhledem k omezení mandátů na jedno volební období, k neschopnosti formulovat dlouhodobé vize a programy. Politické elity jsou často tvořeny průměrnými straníky, kteří jsou nejvíce průchozí stranickou hierarchií, nikomu tzv. „nepřekáží“. Zřetelná je i absence morálky politických a ekonomických elit a s tím spojená všudypřítomná korupce a klientelismus. Politická a ekonomická elita jsou pevně provázané, avšak tyto vazby skrývají. Charakteristickým pro politické elity je téměř nulová zpětná vazba a komunikace elity – masy, s výjimkou krátkých předvolebních období. Politické elitě nedůvěřují elity z jiných oblastí společnosti i neelity obecně. Výzkumy Friče, Nekoly a Prudkého kromě jiného ukázaly, že se prohlubuje krize důvěry veřejnosti a elit; elity ztrácejí v očích veřejnosti pozice z devadesátých let.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

- ANDRLE, V. *Nepotopitelná třída: Rodinné zázemí v sebe prezentaci českých postkomunistických podnikatelů*. Praha: Biograf, 1999.
- ARISTOTELÉS. *Politika I*. Praha: Oikoymenh, 1999.
- BOURDIEU, P. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge (MA): Harvard University Press, 1984.
- BOURDIEU, P. *Teorie jednání*. Praha: Karolínium, 1998.
- DAHL, R. *Demokracie a její kritici*. Praha: Victoria publishing, 1995.
- DEUTSCH, K. W. *Nervy vlády*. Praha: Svoboda, 1971.
- FRIČ, P. *Vůdcovství českých elit*. Praha: GRADA, 2008.
- FRIČ P., NEKOLA M. a PRUDKÝ L. *Elity a modernizace. Průběžná zpráva z výzkumu*. Praha: UK FSV CESES, 2005.
- GIDDENS, A. *Třetí cesta a její kritici*. Praha: Mladá Fronta, 2004.
- GIDDENS, A. *The Class Structure of the Advanced Societies*. New York: Harper & Row, 1973.
- HANLEY, E., MATĚJŮ, P., VLACHOVÁ, K. A KREJČÍ, J. "The Making of Post-Communist Elites in Eastern Europe". Praha: Sociologický ústav AV ČR. Working Papers of the Project Social Trends, 1998.
- HAVELKA, M. *Spor o smysl českých dějin 1895 – 1938*. Praha: Torst, 1995.

- JODL, M. *Teorie elity a problém elity*. Praha: Victoria Publishing, 1994.
- JUNGMANN, B. *Sebehodnocení a sebeidentifikace*. Bratislava: Epoque, 1969.
- KELLER, J. *Vzestup a pád středních vrstev*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2000.
- KELLER, J. *Nedomyšlená společnost a sociologické poznání*. Praha: ISV, 2005
- KELLER, J. *Nejistota a důvěra, aneb k čemu je modernitě dobrá tradice*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2009.
- KELLER, J. *Dějiny klasické sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2005.
- KONVIČKA, L. *Elity 1994*. Praha: STEM, 1995.
- KONVIČKA, L. *Názory a postoje představitelů společenských elit v České republice a Slovenské republice*. Praha: STEM, 1997.
- KUBŮ, E. *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*. Praha: DOKOŘÁN, 2009.
- MACHIAVELLI, N. *Vladař*. Praha: Argo, 2001.
- MACHONIN, P., *Česká společnost a sociologické poznání*. Praha: ISV nakladatelství, 2005
- MACHONIN, P., TUČEK, M. *Zrod a další vývoj nových elit v České republice*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2002.

- MACHONIN, P., TUČEK, M. *Česká společnost v transformaci*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 1996.
- MARX K., ENGELS B. *Spisy 3*. Praha: SNPL, 1958.
- MARX K., ENGELS B. *Spisy 4* . Praha: SNPL, 1958.
- MARX, K. *Kapitál I*. Praha: SNPL, 1954.
- MICHELS, R. 1913. *Strany a vůdcové : k sociologii politického stranictví*. Praha : Orbis, 1931.
- MILLS Ch. W. *Mocenská elita*. Praha: Orbis, 1966.
- MOSCA, G. *The ruling Class*. New York: McGraw – Hill Book Company, Inc., 1939.
- MOŽNÝ, I. *Proč tak snadno... Některé rodinné důvody sametové revoluce*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 1991.
- MUCHA, Ivan. *Texty ze sociologie*. Praha: Vydavatelství 999 – Jaroslava Samka, 2001.
- NIETZSCHE, F. *Mimo dobro a zlo: předehra k filosofii budoucnosti*. Praha: Aurora, 2003.
- NIETZSCHE, F. *Soumrak model*. Olomouc: Votobia, 1995.
- NIETZSCHE, F. *Tak pravil Zarathustra*. Olomouc: Votobia, 1992.
- ORWELL, G. 1984. Praha: Československý spisovatel, 2009.

PETRUSEK, M., MILTOVÁ, A., VODÁKOVÁ, A. *Sociologické školy, směry, paradigmata*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 1994.

PETRUSEK, M.: *Společnosti naší doby*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2006.

PLATÓN. *Ústava*. Praha: Oikoymenh, 2001.

PLATÓN. *Politikos*. Praha: Jan Leichter v Praze, (Platonovy spisy), 1934.

RIESMAN, D. *Osamělý dav*. Praha: Kalich, 2007.

STANWORTH, P., GIDDENS, A. *Elites and Power in British Society*. London: Cambridge University press, 1974.

SZELENYI, I., SZELENYI, S. *Circulation or Reproduction of Elites during the Postcommunist Transformation of Eastern Europe: Introduction*. New York: Springer, 1995.

ŠTAIF, J. *Moderní podnikatelské elity*. Praha: Dokořán, 2007.

ŠTAIF, J. *Obezřetná elita*. Praha: Dokořán, 2005.

TUČEK M. a kol., *České elity po patnácti letech transformace*, Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2006

VEBLEN, Thorstein. *Teorie zahálčivé třídy*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 1999.

WEBOVÉ STRÁNKY:

SVOBODOVÁ, H. *Některé úvahy o vývoji a postavení „mocenské elity“* [on-line]. E-polis.cz, 7. duben 2011. [cit. 2013-03-07]. Dostupné z WWW: <<http://www.e-polis.cz/politicke-teorie/613-nektere-uvahy-o-vyvoji-a-postaveni-mocenske-elity.html>>. ISSN 1801-1438.

VEČERNÍK, J. *Střední vrstvy v české společnosti a výzkumu: mizející, nebo zapomenuté?* [on-line] [cit. 2010-03-02]. Dostupný z WWW: <<http://lidemesta.cz/index.php?id=726>>.

MACHONIN, P. *K sociologii v období normalizace.* [on-line] [cit. 2004-05-01] . Dostupný z WWW: <http://sreview.soc.cas.cz/uploads/c318b35338f2136d67850496c877b25e114aedf6_615_504machonin13.pdf>.

BAYER, I., ŠAFR, J. *Původ nové ekonomické elity po roce 1989.* [on-line] [cit. 2009-06-03] . Dostupný z WWW: <<http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=405&lst=117>>.

WAGNEROVÁ, A. *Vzestup a pád českých kulturních elit.* [on-line] [cit. 2006-06-02] . Dostupný z WWW: <<http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=066&clanek=060605>>.

VANĚK, J. *Existuje vůbec česká národní elita?* [on-line] [cit. 2010-09-01] . Dostupný z WWW: <<http://www.phoenixcasopis.cz/2010/37-cislo-9-zari-2010/934-existuje-vubec-ceska-narodni-elita.html>>.

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno autora: Pavel Malina

Obor: Sociální a mediální komunikace

Forma studia: kombinovaná

Název práce: Společenské elity v teorii a ve výzkumech české společnosti

Rok: 2013/2014

Počet stran textu bez příloh: 49

Celkový počet stran příloh: 0

Počet titulů českých použitých zdrojů: 41

Počet titulů zahraničních použitých zdrojů: 4

Počet internetových zdrojů: 6

Počet ostatních zdrojů: 0

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Csc. Radomír Havlík